

KLASİK EGEMENLİK ANLAYIŞINDA BİR KIRILMA: “POZİTİF YÜKÜMLÜLÜK DOKTRİNİ” VE TÜRKİYE’YE YANSIMASI*

Araştırma Makalesi

Dr. Burcu DEĞİRMENCİOĞLU*

ÖZET

II. Dünya Savaşı’nda yaşanan acı tecrübelerin ardından, insan hakları egemen devletlerin iç işlerini ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkartılarak, uluslararası hukukun bir konusu haline gelmiştir. Bu durum, insan hakları ihlallerine devletler üstü yaklaşımı ve küresel çözümleri beraberinde getirmiştir. İnsan haklarının korunması hedefiyle yola çıkan yeni dünya düzeni, küresel ve bölgesel ölçekli uluslararası örgütler oluşturmuştur. Bu sistemin birer parçası olarak egemen devletler, yeni dünya düzeninin hayata geçirilebilmesi için pozitif yükümlülük olarak kavramsallaştırılan belli sorumluluklar üstlenmiştir. Yerel düzlemde bir adaptasyonu gerekli kılan pozitif yükümlülük, klasik egemenlik anlayışında önemli bir kırılmayı meydana getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pozitif Yükümlülük, Klasik Egemenlik, Yeni Dünya Düzeni, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi.

* Bu makale, 4-5-6 Aralık 2020 tarihlerinde gerçekleştirilen Türkiye Büyük Millet Meclisinin 100. Yılında “Milli Egemenlik ve Temsil” başlıklı uluslararası sempozyumun da bildiri olarak sunulmuştur.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi
ORCID ID: 0000-0001-5721-9933.

E-posta: burcu.degirmencioglu@asbu.edu.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 26 Kasım 2021

Makalenin Yayınlanmasının Uygun Bulunduğu Tarih: 03.03.2022

**A BREAK IN THE CONCEPTION OF CLASSICAL SOVEREIGNTY:
“POSITIVE OBLIGATION DOCTRINE” AND ITS REFLECTION ON TURKEY**

ABSTRACT

Following the painful experiences in World War II, human rights have become a matter of international law by removing them from being an issue that concerns the internal affairs of sovereign states. This brought about a trans-state approach to human rights violations and global solutions. The new world system, which set out with the aim of protecting human rights, has created global organizations on a global and regional scale. The sovereign states that are part of this system assume certain responsibilities that are conceptualized as positive obligations for the realization of the new order. The positive obligation that requires an adaptation at the local level has caused a significant break in the understanding of classical sovereignty.

Key Words: *Positive Obligation, Classical Sovereignty, New World Order, United Nations, Council of Europe.*

GİRİŞ

Uzun yıllar süren feodal dönemdeki parçalanmış iktidarın yarattığı kaostan kurtulmak, Batı’da ancak devletin tek egemen güç kılınmasıyla mümkün olmuştur. Sınırları içerisinde egemen tek güç olarak kendisini var eden devletin, bu bağlamda sürekli, bölünmez, mutlak ve devredilmez bir egemenliğe sahip olduğu iddia edilmiştir. Klasik egemenlik olarak da adlandırılan bu egemenlik anlayışı, yüzyıllar boyunca dünyanın önemli bir kısmını etkisi altına almıştır. Egemen devletlerin uluslararası hukukun yegâne öznesi olarak kabul edildiği ve bireylerin hukukun konusunu oluşturduğu bu dönemde, devletin kendi ülkesinde meydana gelen insan hakları ihlalleri, o devletin iç hukuk problemi olarak görülmüş ve başka bir devletin müdahalesi olanaksız kılınmıştır. Devletlerin egemen eşitliği ilkesi ve bunun bir sonucu olarak iç işlerine karışmama yasağının genel kabul gördüğü, yaklaşık üç yüzyıl boyunca devam eden bu yeni uluslararası düzen “*Westphalia Düzeni (Westphalian Order)*” olarak adlandırılmıştır. I. ve II. Dünya Savaşlarına kadar etkili olan bu düzen, özellikle II. Dünya Savaşı’nda yaşanan ağır insan hakları ihlalleriyle birlikte

sorgulanmaya başlamıştır. Yaşanan bu süreç, yeni bir dünya düzeninin kurulmasına ön ayak olmuştur.

Küresel ve bölgesel otoritelerin inşası ile somutlaşan yeni düzende, insan hakları uluslararası hukukun bir konusu haline gelmiştir. Barışın, sosyal ve ekonomik adaletin ve evrensel insan hakları standartlarının sağlanması amacıyla başlatıldığı iddia edilen bu süreç, devletler üstü bir birlikteliği doğurmuştur. Uluslar aşan bu birlikteliğin tek taraflı mümkün olamayacağını gören küresel sistem, uluslararası hukukun birer aktörü konumunda olan devletlere de bazı sorumluluklar yüklemiştir. Pozitif yükümlülük olarak adlandırılan bu sorumlulukların yerine getirilmesi, devletlerin kendi iç hukuklarında birtakım değişiklikleri gerektirmiştir. Bu durum devletlerin; aşamalı olarak, öncelikle Anayasalarında değişiklik yapmaları, mevzuatlarını bu değişikliklerle uyumlaştırmaları, idari teşkilatlarının adaptasyonunun sağlanması, sistemin gerekliliğini yerine getirebilecek yeni kurumları oluşturulmaları, yargı kararlarını uluslararası hukuk ile uyumlaştırılmaları sonucunu doğurmuştur. Klasik egemenlikte kırılmaya yol açan bu süreç, sonuç itibarıyla devlet egemenliklerini silikleştirerek, birbirine benzer devletlerden oluşan bir sistemi meydana getirmiştir.

I. DEVLETİN BİR UNSURU OLARAK EGEMENLİK

Devlet denilen karmaşık ve çok yönlü yapının varlığı için bazı unsurlara ihtiyaç duyduğu kabul edilmektedir.¹ Devleti devlet yapan bu unsurlar *ülke*, *insan* ve *egemenlik* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir devlet, ancak sınırları belli veya belirlenebilir bir *toprak parçasına* (*ülke*, *fiziksel unsur*) ve bu ülke toprakları üzerinde yaşayan *insan topluluğuna* (*beşerî unsur*, *halk*) sahipse devlet olarak var olabilir.

Bununla birlikte, sınırları belli bir *toprak parçası* üzerinde yaşayan *insan topluluğunun* varlığı, devlet olgusundan bahsedebilmek için yeterli değildir. Devletin duyu organlarıyla kavranabilecek bu unsurlarının yanında, başka bir unsura daha gereksinim duyulmaktadır.² Bu unsur, devlet gücünü diğer bütün

¹ Zabunoğlu, Yahya Kemal: Devlet Kuramına Giriş, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2015, s.64.

² Zabunoğlu, s.96.

güçlerden ayıran, modern devletin varlık şartı ve kurucu unsuru olan³ *egemenlik*dir. Siyasi birliğe devlet niteliğini veren⁴, devletin temelini teşkil eden⁵ *iktidar*, *devlet kudreti*, *kamu gücü*, *siyasal iktidar*, *hükümlerlik* olarak birbirinden farklı şekillerde adlandırılan⁶ ve iktidar kavramının niteliği ile doğrudan ilişkili olan⁷ üçüncü unsur olan egemenlik, devletin içeride ve dışarıda kendisinden daha yüksek bir otoriteye tabi ya da bağımlı olmamasını, üstünlüğünü ifade etmektedir. Etimolojik kökeni bağlamında incelendiğinde Latince *en üstün* anlamına gelen *superanus* sözcüğünden türeyen⁸ kelime, diğer dillere *sovereignty*, *souveraineté*, *souveränität* şekillerinde geçmiş ve Türkçe karşılığını *egemenlikte* bulmuştur. Kavramsal dönüşümünü tamamlayan *egemenlik*, belli sınırları içerisinde *tek bir emredici gücün* olabileceği ve o sınırlar içinde yaşayan insanların sadece ona tabi olduğu *en üstün iktidarı* ifade etmektedir.⁹

İktidar, genel itibarıyla “başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı” anlamını karşılar.¹⁰ İktidara göre daha spesifik ve politik bir nitelik taşıyan *siyasal iktidar* ise; ülke ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan, maddi kuvvet ve meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran ve hiyerarşik olarak ülke içindeki en üstün iktidarı olarak devletin belirleyici unsurunu teşkil etmektedir.¹¹ Siyasal iktidarı, diğer iktidarlardan ayıran en önemli husus, onun

³ Akkaya Kia, Rukiye: Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk, 2.Baskı, Beta Basım, İstanbul, 2011, s.15

⁴ Akkaya, s.15; Hakyemez, Yusuf Şevki: Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, s.55.

⁵ Brancourt, Jean Pierre: “Estat’lardan Devlete. Bir Sözcüğün Evrimi”, (Baki Haleva, Pınar Güzelyürek, Çev.), Cemal Baki Akal (Ed.). Devlet Kuramı (s.177-190) içinde, 4.Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 186.

⁶ Miller, David/ Coleman, Janet/ Connolly, William/ Ryan, Alan (Eds.), The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought, 9th Edition, Blackwell Publishing, Oxford, s.492-493.

⁷ Akkaya, s.15.

⁸ Online Etymology Dictionary, Sovereignty, (<https://www.etymonline.com/search?q=sovereignty>, Erişim: 20.10.2021).

⁹ Egemen iktidar, bütün diğer iktidarların kendisine tabi olduğu, ama kendisinin kendisinden başka hiçbir iktidara tabi olmadığı iktidardır. Gözler, Kemal: Devletin Genel Teorisi, Ekin Yayınevi, Bursa, 2007, s.82.

¹⁰ Kapani, Münici: Politika Bilimine Giriş, 35.Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014, s.49.

¹¹ Kapani, Politika Bilimine Giriş, s.50-51.

kuvvet kullanma tekeli olmuştur. Siyasal iktidarın üstün zecri kudretinin¹², toplumun rıza ve itaatiyle birleşerek, meşruiyet kazanmasıyla ortaya çıkan ilişki ise *otorite* olarak adlandırılmıştır. *Otorite* iktidardan ayrılarak, normal olarak kuvvete, zora ve tehdide başvurmaksızın bir iradenin yürütülmesi yeteneğini ve gerektiğinde kuvvet kullanmanın haklılığı ve meşruluğunun önceden kabul edildiği bir kavramı ifade etmekte¹³ ve meşru iktidarı karşılamaktadır. Ancak otoritenin daha geniş ve genel bir anlamı ifade etmesi sebebiyle, bu çalışma bağlamında *siyasal iktidar* ve *egemenlik* kavramları kullanılacaktır.

II. KLASİK EGEMENLİK ANLAYIŞININ ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZELLİKLERİ

Egemenlik, Jellinek'in deyimiyle, bir düşünürün çalışma masasında "ıcat ettiği" bir kavram değildir.¹⁴ Aksine önemli bir tarihsel pratiğe dayanmaktadır. Özellikle Avrupa'da yaşanan tarihsel süreç, büyük güçler arasında çetin bir üstünlük mücadelesi olarak kendini göstermiştir.¹⁵ Bir tarafta monarşiler, diğer tarafta feodal güçler, kilise ve Roma- Cermen İmparatorluğu'nun bulunduğu neredeyse bin yıllık *feodal dönem* boyunca etkili olan istikrarsızlığın kaynağı olarak görülen parçalanmış iktidar pratiği¹⁶, klasik egemenlik anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Batı'da 16.-17.yüzyıllarda başlayan egemenlik tartışmaları ve egemenliğe yüklenen niteliklere benzer unsurlar, 14.yüzyılda *İbn-i Haldun*'un *Mukaddime*'si ile kendisini göstermiştir.¹⁷ İbn-i Haldun eserinde *devletin mahiyetine dair görüşlerine* yer verirken, "insan insanın kurdudur/ homo homini lupus" söylemiyle birlikte, insanın tabiat halinde kargaşa içinde bulunduğu görüşüyle eşleştirilen Thomas Hobbes'tan da önce, insanlarda bulunan hayvani tabiatın bir sonucu olarak ihtiyaçlarını karşılamada haksızlık ve zulme yöneldiklerini, bu

¹² Poggi, Gianfranco: Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği, 2.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.11, 15; Zabunoğlu, s.98.

¹³ Coşkun, Vahap: Ulus- Devletin Gelişimi ve Meşruluk Sorunu, Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s.42; Kapani, Politika Bilimine Giriş, s.57.

¹⁴ Kapani, Politika Bilimine Giriş, s.59.

¹⁵ Kapani, Politika Bilimine Giriş, s.59.

¹⁶ Salihpaşaoğlu, Yaşar: Din ve Devlet Arasındaki İktidar Pratiği: Avrupa Örneği, 5.Baskı, Adalet Yayınları, Ankara, 2021, s.98, 99.

¹⁷ İbn-i Haldun: Mukaddime, 1.Cilt, (Arslan Tekin, Yay. Haz., Çev.) İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

durumun çatışmaların ve ölümlerin meydana gelmesine neden olduğunu, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek ve onların birbirlerine zulmetmesine mani olacak bir yöneticinin bulunması durumunda bu kargaşanın önüne geçileceğini ifade etmiştir.¹⁸ Beşeriyetin tabiatı gereği, gücüyle insanlara boyun eğdirecek kişi *hükümdardır* ve bunun için hükümdarın *asabiyyete* ihtiyacı bulunmaktadır.¹⁹ Hükümdarlığı elde etmek ve onu korumak ancak *asabiyyetle* mümkündür.²⁰ İbn-i Haldun, Batı Avrupa’daki egemenlik tartışmalarından yüzyıllar önce klasik egemenliği; “... asabiyyet, halka hâkim olup onları kendine boyun eğdiren, vergileri toplayan, ordu ve elçiler gönderen, sınırları koruyan ve kendisinin üzerinde boyun eğeceği başka bir güç olmayandır”²¹ şeklinde tanımlamış ve gerekçelendirmiştir.

Avrupa’da klasik egemenlik anlayışına uygun bir siyasal düzen kurulmasında, 15.yüzyılın Floransalı düşünürü *Niccolò Machiavelli*’nin önemli rolü bulunmaktadır. Çok parçalı bir yapı görünümünde olan İtalya’da yaşayan Machiavelli, döneme hakim olan parçalanmışlığı ortadan kaldırmak için karmaşıklığı, kargaşayı yok edecek istikrarlı bir yönetimin anahtarı olarak İtalyan ulusal birliğinin kurulmasını savunmuştur.²² Prense bir mektup olarak hazırladığı eserinde, merkezi güçlü bir devletin kurulması gerekliliğini ve böyle bir devleti de ancak yetenekli ve güçlü bir prensin kurabileceğini ifade etmiştir.²³

Machiavelli’nin haber verdiği *güçlü iktidar*, Fransa’da *Jean Bodin* ve İngiltere’de *Thomas Hobbes* tarafından sistematikleştirilmiştir. Dönemin İngiltere’sindeki kaotik yapıdan etkilenen Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde *egemenin hakları*

¹⁸ İbn-i Haldun, s.400-401.

¹⁹ İbn-i Haldun, s.401.

²⁰ İbn-i Haldun, s.401.

²¹ İbn-i Haldun, bu ifadelerle egemenliğin içte en üstün otorite olmayı, dışarıya karşı da bağımsızlığı gerektirdiğini, devlet için zorunlu bir nitelik teşkil ettiğini ifade etmiştir. İbn-i Haldun, s.401; Gürkan, Ülker: “Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn-i Haldun”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.24, S.1, 1967, s.223-246.

²² Ağaogulları, Mehmet Ali: “Niccolo Machiavelli: Prens İktidarından Devlete”. Mehmet Ali Ağaogulları (Ed.), Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi (s.319-354) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.321.

²³ Machiavelli, Niccolo: Prens. (Alev Tolga, Çev.), Say Yayınları, İstanbul, 2013.

için²⁴, Bodin ise *Devletin Altı Kitabı*'nda *egemenlik için birlik ve teklik* vurgusu yapmıştır.

1572'de meydana gelen *Saint- Barthélemy Katliamından* kurtulan ve *Katolikler ve Huguenotlar (Fransız Protestanlar)* arasındaki mezhep savaşları yüzünden Avrupa'nın ve Fransa'nın yaşadığı krizi gören Bodin²⁵, bu durumdan ancak monarktan ayrı bir varlığı olan egemenliğin tek kişinin elinde bulunduğu mutlak monarşi ile çıkılabileceğini ifade etmiştir.²⁶ Bodin'in üzerinde titizlikle durduğu egemenliğin yerleşmesiyle, devlet de kurulmuş olacaktır.²⁷ Egemenliği "... vatandaşlar üzerindeki en yüksek, mutlak ve sürekli güç"²⁸ olarak tanımlayan Bodin, egemenliği sistematikleştirmiş ve modern devlet kuramının gereksinim duyduğu temel düşünsel dayanağı ortaya koymuştur.²⁹

Bodin tarafından sistematikleştirilen klasik egemenlik; *sürekli, bölünmez, mutlak ve devredilemez* niteliğe sahip olarak tasvir edilmiştir. Üstün bir otoritenin soyutlanması olarak egemenlik³⁰, her şeyden önce mutlaktır. Egemen, en üstün güç olarak tasavvur edildiğinden başkalarından emir almaz, yasa yapar, değiştirir, uygular ancak kendisi bu yasalarla bağlı değildir. Mutlaklığın bir sonucu olarak, egemenlik *sürekli*dir ve bu sayede siyasal iktidarı kullananların

²⁴ Hobbes, Leviathan'ın "sözleşme ile kurulmuş egemenlerin hakları üzerine" isimli bölümünde, egemen güçten vazgeçilemeyeceğini, egemenin haklarının bölünemeyeceğini, egemenin haklarının asla yok olamayacağını ifade etmiştir. Hobbes, Thomas: Leviathan, (Semih Lim, Çev.), 16.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. s.137-145. Salihpaşaoğlu, Yaşar: "Mutlak Monarşiye Laik Savunma: Tevratın Canavarı Leviathan", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.62, S.3, s.835.

²⁵ Akkaya Kia, s.18.

²⁶ Ağaoğulları, Mehmet Ali: "Bodin'den Hobbes'a Doğru". Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi (s.401-426) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.402.

²⁷ Akın, İlhan: Devlet Doktrinleri, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.82.

²⁸ Bodin, Jean: The Six Books of a Comonweale, (Richard Knolles, Çev.). Impensis G. Bishop, London, 1606, (<https://archive.org/details/sixbookesofcommo00bodi>, Erişim: 10.03.2020).

²⁹ Türk, Duygu: "Egemen: Devlet", Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi (s.355-400) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.357; Sancar, Mithat: "Devlet Aklı" Kısacasında Hukuk Devleti, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.17.

³⁰ Akkaya Kia, s.19.

ötesinde bir varlık olarak belirlemektedir.³¹ Egemenliğin ruhu, onu kullanan bireyler, gruplar ve toplumlardan ayrı sürekli olarak varlığını devam ettirmektedir. Egemenlik, aynı zamanda tek ve *bölünmez*dir. Bu durum, egemenliğin bir toplumda belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa ait değil, bir bütün olarak tüm siyasal ve hukuksal otoriteyi elinde tutan tek bir egemen gücün var olmasını zorunlu kılmaktadır.³² Egemenlik *devredilmezdir* ve bu devredilmezlik, bir yönüyle vazgeçilmezliği de ifade etmektedir. Burada önemli olan *egemenliğin devri* ile *egemenlikten kaynaklanan yetkilerin devrinin* aynı şey olmadığını idrak edebilmektir.³³ Devletin kişiliği için elzem olan egemenliğin devri, devletin sonu demektir.

16.yüzyılda ulusal bütünleşme ve feodal güçlerin tasfiyesi yoluyla devlet erkinde merkezileşmeyi simgeleyen bir unsur olarak ortaya çıkan egemenlik³⁴, uzun yıllar boyunca devlet iktidarının en önemli özelliği olarak kabul edilmiştir. Klasik egemenlik anlayışının pratikte hayata geçirildiğini ileri sürmek zor olmakla birlikte³⁵, teoride II. Dünya Savaşına kadar devam ettiği genel olarak kabul edilmektedir.

III. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI EGEMENLİK ANLAYIŞINDA YAŞANAN KIRILMA: KÜRESEL VE BÖLGESEL OTORİTELERİN İNŞASI

Devletlerin uluslararası hukukun öznesi olarak kabul edildiği ve bireylerin *hukukun öznesini* değil, *konusunu* teşkil ettiği II. Dünya Savaşı öncesi dönemde, devletin kendi yetki alanında meydana gelen hak ihlalleri, klasik egemenliğin bir sonucu olarak o devletin iç hukuk problemi olarak görülerek, başka bir devletin müdahale etmesi, devletlerin egemen eşitliği ilkesinin bir sonucu olan iç işlerine karışmama yasağının ihlali olarak değerlendirilmiştir.³⁶ Son yıllarda

³¹ Hocart, Arthur Maurice: “Krallar ve Danışmanlar”, (Başak Baysal, Barış Erman, Çev.). Cemal Bali Akal (Ed.), Devlet Kuramı (s.71-92) içinde, 4.Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s.78.

³² Gözler, s.83.

³³ Hakyemez, s.85.

³⁴ Coşkun, s.177.

³⁵ Kapani, Politika Bilimine Giriş, s.63; Teziç, Erdoğan: Anayasa Hukuku, 21.Basım, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.140.

³⁶ Kalabalık, Halil: İnsan Hakları Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 1999, s.365.

sorgulanmakla birlikte büyük oranda kabul gören şekliyle 1648 Westphalia Barış Antlaşması ile ilişkilendirilerek *Westphalia Düzeni*³⁷ olarak adlandırılan bu düzen I. ve II. Dünya Savaşlarına kadar devam etmiştir.³⁸

Egemen devletlerin eşitliğine dayanan bir uluslararası düzeni ifade eden Westphalian model, özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından sorgulanmaya başlamıştır.³⁹ II. Dünya Savaşı öncesi, esnasında ve savaş sonrasındaki dönemin Marksist, faşist ve nasyonal sosyalist yönetim biçimleri ve savaşın bizzat kendisinin neden olduğu insanlık tarihinde derin izler bırakan yıkım, şiddet ve insan hakkı ihlallerinin neden olduğu⁴⁰ acı, dünya kamuoyunda şok etkisi yaratarak⁴¹ yeni bir dünya düzeni düşüncesini doğurmuştur. İnsan haklarının

³⁷ Söz konusu uluslararası düzen literatürde “Westphalia Modeli (Westphalian Model)”, “Westphalian Egemenlik (Westphalian Sovereignty)”, “Westphalian Dünyası (Westphalian World)”, “Westphalia Rejimi (Westphalian Regime)” “Westphalia Sistemi (Westphalian System)”, “Westphalian Uluslararası Sistemi (Westphalian International System)” gibi farklı şekillerde adlandırılmıştır. Onnekink, David: *War and Religion After Westphalia, 1648-1713*, Ashgate Publishing Limited, England, 2009, s.8; Mulcaire, Camille: “How ‘Westphalian’ is the Westphalian Model?”, *E- International Relations*, 2014, WEB: <https://www.e-ir.info/2014/02/03/how-westphalian-is-the-westphalian-model/> adresinden 22.09.2020’de alınmıştır. Jackson, John H.: “Sovereignty- Modern: A New Approach to an Outdated Concept”, *American Journal of International Law*, Vol.97, 2013, s.785.

Croxtan, Derek: *Westphalia: The Last Christian Peace*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, s.4

³⁸ Teschke, Benno: *1648 Söylencesi*, 2.Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2017, s.308 vd.; Salihpaşaoğlu, Yaşar/Boyacı Gümüş, Özgem Gümüş: “Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.15, S.1, 2020, s.207; Gross, Leo: “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *American Journal of International Law*, C.42, S.1, 1948, s.20 vd.

³⁹ Uygun, Oktay: *Devlet Teorileri*, 2.Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.581-581; Morin, Edgar/ Ceruti, Mauro: *Bizim Avrupamız: Çözülüyor mu, Yoksa Başkalaşımını mı Uğruyor?*, (Şirin Tekeli, Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 34-35.

⁴⁰ Kalabalık, s.365; Hanhimäki, Jussi M.: *The United Nations: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University, 2008, s.3; Salihpaşaoğlu, Yaşar: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*. Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s.17.

⁴¹ Kapani, Münici: *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.20.

devletlerin iç sorunu olduğu fikrinin terk edilmesini⁴² sağlayan bu süreç, insan haklarının siyasal iktidarlara karşı evrensel bir kimlikle dile getirilmesi gerekliliğini doğurmuştur.⁴³ Savaş sona erdiğinde, bu anlayış hayata geçirilerek temel amacı barışın sağlanması ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi iddiasıyla uluslararası mekanizmalar oluşturulmaya başlanmıştır.

II. Dünya Savaşı henüz bitmeden insan haklarının uluslararası düzlemde korunmasına ilişkin yeni düzeni inşa eden kodlar yazılmaya başlanmıştır. *Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Franklin D. Roosevelt*’in 1941 yılında *Dört Özgürlük Üzerine Konuşması (“The Four Freedoms” Speech)* bu konudaki ilk adımdır. Roosevelt, ABD’nin henüz savaşa girmediği sırada gerçekleştirdiği ünlü söylevinde *dört özgürlük temelinde kurulacak bir dünya özlemini (konuşma ve ifade özgürlüğü, herkesin kendi yoluna göre Tanrı’ya ibadet özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü, korkudan kurtulma özgürlüğü)* dile getirmiştir.⁴⁴ Bahsedilen bu özgürlüklerin “dünyanın her yerinde (everywhere in the world)” ifadesiyle vurgulanması ve güvenli bir dünyanın ancak bunlar üzerine kurulabileceğinin belirtilmesi⁴⁵, Roosevelt’in nasıl bir ulus ya da Amerika değil, nasıl bir dünya özlemi duyduğunun bir göstergesidir. Böylece üzerine inşa edildiği duvarlardan birinin insan hakları olduğu yeni bir düzen hayalinin gerçekleştirileceği mekânın, ulus devletin ötesinde yeni bir dünya olacağı ortaya konulmuştur.

Roosevelt ile artık egemen devletlerin üzerine inşa edilen uluslararası düzenin dönüşüme uğradığı bir döneme geçiş yapılmaktadır. Yeni bir dünya kurgulama

⁴² Kalabalık, s.365; Berber, Emre: *İnsan Haklarının Yükü: Kültürel ve İdeolojik Çerçevede Eleştirel Bir Değerlendirme*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.127 vd.

⁴³ Anayurt, Ömer: *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Bireysel Başvuru Yolu*, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s.28; Erdoğan, Mustafa: “Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye”, *Liberal Düşünce Dergisi*. (<http://www.liberal.org.tr/sayfa/kuresellesme-hukuk-ve-turkiye-mustafa-erdogan,242.php>, Erişim: 28.02.2020)

⁴⁴ Aybay, Rona: *İnsan Hakları Hukuku*, 3.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.47; January 6, 2018 marks the 77th anniversary of Franklin D. Roosevelt’s “Four Freedom” Speech, (<https://www.fdrlibrary.org/four-freedoms>, Erişim: 26.02.2020).

⁴⁵ Salihpaşaoğlu, Yaşar: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s.17.

ve yeni bir dünya inşa etme çabası, Dört Özgürlük Üzerine Konuşma'nın ardından uluslararası düzlemde meydana gelen gelişmelerle desteklenmiştir. Bu bağlamda 1941'de "yeni dünya için daha iyi bir gelecek sağlamak umuduyla ülkelerin ulusal politikalarında bazı ortak ilkelerin benimsenmesi amacıyla" ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill tarafından *Atlantik Şartı (The Atlantic Charter)*⁴⁶ imzalanmıştır. Ocak 1942'de "kendi topraklarında olduğu kadar diğer topraklarda da insan haklarını, adalet ve barışı güvenceye almak ve sürdürmek" ve ortak iş birliğini gerçekleştirmek üzere *Birleşmiş Milletler Bildirisi (Declaration of The United Nations)* ve ardından "Birleşmiş Milletler olarak Dünya halklarının ezici kitlesinin şerefini koruyacak ve birçok kuşak için savaşın belasını ve dehşetini ortadan kaldıracak bir barış yapma sorumluluklarının bilincinde olduklarını" ifade eden *Moskova Bildirisi*⁴⁷ ilan edilmiştir. 1944 ve 1945'te düzenlenen *Dumbarton Oaks Konferansı* ve *Yalta/Kırım Konferansı*⁴⁸ ardından Churchill, Roosevelt ve Stalin tarafından 1942 Birleşmiş Bildirisi imzalanmış ve II. Dünya Savaşı'nda Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan ülkeler⁴⁹ *San Francisco Konferansı*'na davet edilmiştir:

⁴⁶ Ağustos 1941'de Atlantik Okyanusunda (Newfoundland) bir araya gelinerek imzalanan Atlantik Şartı, Roosevelt'in Dört Özgürlük Üzerine Konuşmasında ifade ettiği "yoksulluk ve korkudan kurtulma özgürlüğü"nü kendi içine dahil etmiştir. United Nations, 1941: The Atlantic Charter. (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1941-atlantic-charter/index.html>, Erişim: 26.02.2020).

⁴⁷ Taraf Devletlerce, 1943 tarihli Moskova Bildirisi'nde "uluslararası barış ve güvenliğin kurulması ve korunması ve savaştan barışa hızla ve düzenli bir geçişin temin edilmesi gerekliliği..." belirtiliyor (başlangıç bölümü) ve "barışın ve güvenliğin öğütlenmesi ve korunması için birlik halinde eylemde bulunmaların süreceği" (m.1) ifade ediliyordu. Gemalmaz, Mehmet Semih: Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.224; Moscow Declaration on Atrocities by President Roosevelt, Mr. Winston Churchill and Marshall Stalin, issued on November 1, 1943, (https://www.cvce.eu/en/obj/moscow_declaration_on_atrocities_1_november_1943-en-699fc03f-19a1-47f0-aec0-73220489efcd.html, Erişim: 22.11.2021).

⁴⁸ UN, 1944-1945: Dumbarton Oaks and Yalta, (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1944-1945-dumbarton-oaks-and-yalta/index.html>, Erişim: 28.02.2020).

⁴⁹ Encyclopaedia Britannica, San Francisco Conference, 1945 (<https://www.britannica.com/event/San-Francisco-Conference>, Erişim: 22.11.2021) TBMM, "Almanya ve Japonya'ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin Katılmasına Dair Karar", No.1452, RG Tarih/ Sayı: 24.02.1945/5940,

Bizler barış ve güvenliği korumak için Müttefiklerimizle mümkün olan en erken zamanda uluslararası kuruluşu kurmak için karar kıldık. 25 Nisan 1945’te Dumbarton Oaks’ta yapılan resmi konuşmalarda ortaya konulan öneriler bağlamında, böyle bir organizasyonun tüzüğünün hazırlanması için Birleşmiş Milletler Konferansının ABD’deki San Francisco’da toplanması için çağrıda bulunduk.⁵⁰

25 Nisan 1945’te San Francisco’da toplanan *Uluslararası Örgütlenme Konusundaki Birleşmiş Milletler Konferansında* aralarında Türkiye’nin de bulunduğu⁵¹ 50 devletin temsilcileri *Birleşmiş Milletler Şartı’na (Charter of the United Nations)* son şeklini vermiş ve yeni dünya düzeninin kurucu ortak belgesi olan Birleşmiş Milletler Şartı imzalanarak, ABD temsilcisi *Başkan Harry S. Truman* tarafından ilan edilmiştir:

Yeni imzalandığımız Birleşmiş Milletler Şartı, üzerine daha iyi bir dünya inşa edebileceğimiz sağlam bir yapıdır. Tarih sizi bunun için onurlandıracaktır. Avrupa’daki zafer ve son zafer arasında, tüm savaşların en yıkıcısında, savaşın kendisine karşı bir savaş kazandınız... Bu Şart ile dünya, tüm değerli insanların

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/karartbmmc027/karartbmmc02701452.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim: 03.12.2020).

⁵⁰ United Nations, 5 March 1945: San Francisco- An Invitation, (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1944-1945-dumbarton-oaks-and-yalta/index.html>, Erişim: 28.02.2020).

⁵¹ 26.06.1945’te imzalanan Birleşmiş Milletler Şartı, Türkiye tarafından 15.08.1945 ta-rihinde kabul edilmiş, 24.08.1945’te Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. San Fransisco’da 26 Haziran 1945 tarihinde Yapılmış ve İmzalanmış Olan Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün Onanması Hakkında Kanun, Kanun No: 4801, Kabul tarihi: 15.08.1945, RG Tarih/ Sayı: 24.08.1945/6092, (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf> , Erişim: 13.01.2021).

özgür insanlar olarak iyi yaşamalarına izin verebileceği
zamanı dört gözle beklemeye başlayabilir.⁵²

“Daha iyi bir dünya”nın anahtarı olan *insan hakları*, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzlemde ilgi çekici bir konu haline gelmiş⁵³ ve Roosevelt’in yeni dünyasına referansla, yeni düzenin ilkeleri üzerine uluslararası mekanizmalar inşa edilmiştir. Bunlardan biri, küresel bir niteliğe sahip olan *Birleşmiş Milletler (United Nations- BM/UN)*, diğeri ise insan haklarının korunmasına dair en etkili bölgesel örgüt olan *Avrupa Konseyi (Council of Europe)*’dir.

Yeni dünya kurgusunun hayata geçirilmesinde ilk durak, “*Birleşmiş Milletler’in Anayasası*” olarak nitelendirilen⁵⁴ Birleşmiş Milletler Şartı ile *Birleşmiş Milletler’in* kurulması olmuştur. “Biz Birleşmiş Milletler halkları” ifadesiyle başlayan Birleşmiş Milletler Şartı’nın başlangıç bölümü, en başta birlik, beraberlik ülküsü olmak üzere, BM’nin temel felsefesi ve üzerine bina edildiği esas değerleri gözler önüne sermektedir. Şartın başlangıç bölümünde BM’nin “iki kez insanlığa tarif olunamaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumak için” oluşturulduğunu, kurucu devletlerce BM Şartı ile “temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine” inançlarının teyit edildiği, adaletin korunması, antlaşmadan doğan yükümlülüklerle saygı gösterilmesi için gerekli koşulların ve daha geniş bir özgürlük alanı içinde daha iyi yaşama koşullarının yaratılması, sosyal bakımdan ilerlemenin kolaylaştırılmasının amaçlandığı ifade edilmiştir.⁵⁵ Sayılan bu amaçlara ulaşabilmek için BM olarak “hoşgörülle davranmaya ve iyi komşuluk anlayışı içinde birbirimizle barışık yaşamaya, uluslararası barış ve güvenliği korumak için güçlerimizi birleştirmeye, ortak yarar dışında silahlı kuvvet kullanılmamasını sağlayacak ilkeleri kabul etmeye ve yöntemleri benimsemeye, tüm halkların ekonomik ve sosyal bakımdan

⁵² United Nations, 1945: The San Francisco Conference. (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1945-san-francisco-conference/index.html>, Erişim: 28.02.2020).

⁵³ Aybay, s.47.

⁵⁴ Gemalmaz, s.227; Gözübüyük, Şeref/ Gölcüklü, Feyyaz: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 11.Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s.5; Sunay, Reyhan: Tartışılan Egemenlik, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.161.

⁵⁵ Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Anlaşması, 26 Haziran 1945. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, Erişim: 13.10.2020).

ilerlemesini kolaylaştırmak için uluslararası kurumlardan yararlanmaya, istekli olarak, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya” karar verdiklerini belirtmişlerdir.⁵⁶

Başlangıç Bölümünde ifade edilen değerlere bağlı olarak, devam eden maddelerde BM örgütünün amaç ve ilkelerini korumaya yönelik düzenlemeler yapılmakla birlikte, organizasyonun temel amacı, kuruluş gayesi yaşanan kötü tecrübelerden çıkarılan derslerle uluslararası barışı ve insan haklarını korumak olarak belirtilmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için *devletler arası iş birliğini* sağlamak, *birlikte hareket etmek, bir olmak* gerektiği ifade edilmiş, en önemlisi de yeni düzenin somutlaşması adına, yeni düzenin parçası devletlere belli ödevler yüklenmiştir. BM Şartı’nın da açıkça belirttiği gibi insan haklarının korunması sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası bir sorumluluk olarak kabul edilmiş⁵⁷ ve bu durum yüzyıllar boyunca içerde ve dışarda en üstün güç olarak kabul edilen tek, mutlak ve bölünmez nitelikteki klasik egemenlik anlayışında önemli bir kırılmaya neden olmuştur.

İkinci durak, BM ile aynı ideali bölgesel düzeyde gerçekleştirmek üzere, BM Şartı’nda açıkça ifade edilen teşvik ile⁵⁸, bölgesel kuruluşların oluşturulması olmuştur.⁵⁹ Bunlardan biri, bizim de parçası olduğumuz Avrupa Konseyi’dir.

⁵⁶ Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Anlaşması, 26 Haziran 1945. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, Erişim: 13.10.2020).

⁵⁷ Hammarberg, Thomas: Avrupa’da İnsan Hakları, (Ayşen Ekmekçi, Çev.), İletişim Yayınları, Ankara, 2012, s.281.

⁵⁸ Birleşmiş Milletler Şartı’nın “Bölgesel Antlaşmalar” başlıklı 52.maddesine göre; “1. İşbu antlaşmanın hiçbir hükmü, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin olup, bölgesel antlaşma ya da kuruluşların varlığına engel değildir; yeter ki bu antlaşma ve kuruluşlar ve bu kuruluşların çalışmaları Birleşmiş Milletlerin Amaç ve İlkeleri ile bağdaşır olsun. 2. Böyle antlaşmalara giren ya da böyle bir kuruluşları oluşturan Birleşmiş Milletler üyeleri, yerel uyuşmazlıkları Güvenlik Konseyi’ne sunmadan önce, bunları söz konusu anlaşmalar ya da kuruluşlar aracılığıyla ve barışçıl yollarla çözmek için çaba harcaacaklardır. 3. Güvenlik Konseyi, yerel uyuşmazlıkların, ya ilgili devletlerin girişimi üzerine ya da Güvenlik Konseyi’nin gönderilmesi yoluyla, bu tür bölgesel anlaşmalar ya da bölgesel kuruluşlar aracılığıyla barışçıl yoldan çözülmesinin gelişmesini teşvik eder...”Birleşmiş Milletler Antlaşması, m.52.

⁵⁹ Salihpaşaoğlu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller, s.18.

*Ortak değerlere sahip bölgesel kuruluşlara ağırlık verilmesinin önemini belirten BM'nin desteğiyle, Winston Churchill'in onursal başkanlığında Lahey (The Hague/ Den Haag)'de toplanan Uluslararası Avrupa Birliği Hareketleri Komitesi (The International Committee of the Movements for European Unity) tarafından Amerika Birleşik Devletlerinden ve çoğu Batı Avrupa ülkelerinden davet edilen içlerinde politikacıların, sendikacıların, gazetecilerin bulunduğu 800'e yakın tanınmış kişinin katılımıyla 7-10 Mayıs 1948 tarihlerinde The Hague Kongresi (Avrupa Kongresi/ The Congress of Europe) düzenlenmiştir.⁶⁰ II. Dünya Savaşında yaşanan ağır insan hakları ihlallerine karşı bir araya gelen Avrupalı liderler⁶¹ (Bond, 2018, s.6), Kongre sonunda yayımlanan *Avrupalılara Mesaj (Message to Europeans)* ile *Birleşik Avrupa Ülküsünü*⁶² ortaya koymuş ve böylece *Avrupa Rejiminin* temelleri atılmıştır:*

(1) Biz, insanların, malların ve fikirlerin serbestçe dolaştığı bir Avrupa Birliği arzu ediyoruz; (2) Biz, düşünce, toplanma ve ifade özgürlüğünün yanı sıra siyasi muhalefet kurma hakkını garanti eden bir İnsan Hakları Şartı arzu ediyoruz; (3) Bu Şartın uygulanabilmesi için gerekli yaptırımlara sahip bir Adalet Divanı arzu ediyoruz; (4) Bütün uluslarımızın temsil edileceği bir Avrupa Meclisi arzu ediyoruz; (5) Ve bu yüce amaç için tüm insanlara ve hükümetlere tam desteğimizi vermek için... söz veriyoruz. Çünkü son

⁶⁰ The Congress of Europe in The Hague, 7 to 10 May 1948. (<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/7b137b71-6010-4621-83b4-b0ca06a6b2cb/4b311dc0-cbe6-421d-9f9a-3bc8b1b155f6>, Erişim: 26.02.2020); Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, s.19.

⁶¹ Bond, Martyn: *An Introduction to European Convention on Human Rights*, Council of Europe, Strasbourg, s.6.

⁶² Ülger, İrfan Kaya: *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002, s.49-50; Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, s.19.

barış şansı ve bu nesil ve onu başaracak olanlar için büyük bir gelecek vaadidir.⁶³

Avrupalılara Mesajın benimsediği ilkeler doğrultusunda, 3 Haziran 1949’da yürürlüğe giren *Avrupa Konseyi Statüsü (Statute of the Council of Europe)*⁶⁴ ile Avrupa Konseyi oluşturulmuştur. Statünün, milletlerarası iş birliğini, barışın güçlendirilmesini, birey özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü prensiplerine bağlı olarak *aynı duyguları benimseyen Avrupa ülkeleri arasında sıkı bir birlik kurulması* amacıyla imzalandığı ifade edilmiştir (m.1/a). Bu gayeye, “...Konsey organları vasıtasıyla, ortak çıkarları ilgilendiren sorunların incelenmesi, anlaşmalar akdi ve ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, yasal ve idarî alanlarda bir *ortak hareket hattının kabulü* ve insan hakları ile temel özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesiyle” varılacaktır (m.1/b). Avrupalılar arasında oluşturulması arzulanan ortaklıkta “temel araç”, insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesidir. Bu bağlamda Konsey ülkeleri “yasal yetkisi altında bulunan her şahsın insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibini” kabul etmekte ve bu “gayenin güdülmesine samimi ve fiili surette katılmayı taahhüt etmekte”dir (m.3, m.8). Bu bağlamda, insan haklarının korunması amacıyla Konsey bünyesinde yürürlüğe giren pek çok sözleşmenin yanında etkili bir yargısal mekanizma öngörmesi ile yaptırım rejiminin en somut örneğini teşkil eden *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (European Convention on Human Rights- AİHS)* imzalanmıştır. Sözleşme, BM Genel Kurulunun 10 Aralık 1948’te ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ni ve bu bildiriye düzenlenen hakların evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı hedef aldığını belirterek başlamış ve *Avrupa Bütünleşmesi* ideali (*Pan-European Minimum*)⁶⁵ kararlılığını ifade etmiştir:

⁶³ Message to Europeans, The Hague, 10 May 1948. (https://www.cvce.eu/en/obj/message_to_europeans_the_hague_10_may_1948-en-b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bccc8.html, Erişim: 02.03.2020).

⁶⁴ Statue of Council of Europe, 05.05.1949, London, (<https://rm.coe.int/1680306052>, Erişim: 02.03.2020).

⁶⁵ Xenos, Dimitris: *The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights*. Routledge Publishing, London/ New York, 2013, s.149 vd.; Özdemir, Haluk: *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s.114 vd.

Aşağıda imzası bulunan Avrupa Konseyi üyesi hükümetler,..., Avrupa Konseyi'nin amacının, üyeleri arasında daha sıkı bir birlik oluşturmak olduğunu ve insan hakları ile temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesinin bu amaca ulaşma yollarından biri olduğunu göz önüne alarak, dünyada barış ve adaletin asıl temelini oluşturan ve korunması öncelikle, bir yandan gerçekten demokratik bir siyasal rejime, diğer yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayış ve ortaklaşa saygı esasına bağlı olan bu temel özgürlüklere derin bağlılıklarını bir kez daha tekrarlayarak, aynı inancı taşıyan ve siyasal gelenekler, idealler, özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü konularında ortak bir mirası paylaşan Avrupa devletlerinin hükümetleri sıfatıyla, Evrensel Bildiri'de yer alan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda ilk adımları atmaya kararlı olarak, ... anlaşmışlardır.⁶⁶

Roosevelt'in özlemine duyduğu dünya düzeninin hayata geçirilebilmesi için ortak ilkeler ve amaçlar etrafında örülmüş küresel ve bölgesel mekanizmaların oluşturulması yeterli görülmemiş, bu düzenin hayatta kalabilmesi için düzenin parçası olan devletlere bazı sorumluluklar yüklenmiştir. *Pozitif yükümlülükler* olarak karşımıza çıkan bu sorumluluklar, bir yerde devletlerin yeni dünyaya adaptasyonunu sağlayan rolünü ifade etmektedir. Bir ödevi ifade eden yükümlülüğün söz konusu olduğu yerde, inisiyatiften bahsedilemeyecektir. Yeni düzene uyum sağlamak için uluslararası hukuk süjelerinin inisiyatifleri olmaksızın, uluslararası mekanizmalar tarafından *belirlenen* yükümlülüklerle uyum sağlamaya çalışması⁶⁷, devletlerin giderek birbirlerine benzemelerine

⁶⁶ Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Rome, 04.11.1950. (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, Erişim: 05.03.2020). Türkçesi için ayrıca bkz.: Avrupa Konseyi, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme, 04.11.1950, Roma. (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, Erişim: 02.03.2020).

⁶⁷ Uluslararası hukuk mekanizmaları "... normlarının üye devletlerdeki etkisine bakıldığında, Jellinekçi anlamda toprak egemenliğinden söz edilmesi artık mümkün değildir. Çünkü

neden olmaktadır.⁶⁸ Modern egemen devletler sistemini dönüştüren bu sistemin yeni araçlarından biri pozitif yükümlülükler olmuştur.

IV. POZİTİF YÜKÜMLÜLÜK DOKTRİNİ

A. Pozitif Yükümlülük Kavramı ve Normatif Dayanakları

Yeni dünya düzeninin kurulması ve işlenmesi için, bu düzenin unsurları olan devletlere yüklenen *pozitif yükümlülükler*, devletlerin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğüne ek olarak, insan haklarını uygulama ve yerine getirme sorumluluğunu içermektedir.⁶⁹ Devletin hakkın bireysel veya kolektif olarak kullanılmasına katlanma yükümlülüğünü, karışmama, müdahale etmeme⁷⁰, *gölge etmeme* edimini ifade eden negatif yükümlülükleri karşısında; *pozitif, aktif, olumlu*⁷¹ edimlerini karşılayan pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Pozitif yükümlülük, devletlerin hakların gerçekleştirilmesini sağlama, yetki alanındaki herkesin bu haklardan yararlanması için tedbirler alma⁷², bu tedbirlerin sürekliliğini sağlama ve belli bir faaliyette bulunma⁷³, haklarla ilgili

gerek uygulanan normların kaynağı, gerekse normların uygulanıp uygulanmadığının denetimi münhasıran üye devletlerin denetiminde gerçekleşmemektedir. Göztepe, Ece: Avrupa Birliği’nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşımı Sorunu, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s.83 vd.; Bauman, Zygmunt: Avrupa: Bitmemiş Bir Macera, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s.15; Rifkin, Jeremy: Avrupa Rüyası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.212.

⁶⁸ Hammerberg, Thomas: Avrupa’da İnsan Hakları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.32, 36.

⁶⁹ Akadji- Kombe, Jean- François: Positive Obligations under the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Strasbourg, s.5. (<https://rm.coe.int/168-007ff4d+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim:23.11.2021); Erdoğan, Mustafa: İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Orion Yayıncılık, Ankara, 2012, s.117.

⁷⁰ Algan, Bülent: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s.118.

⁷¹ Algan, s.118; Gözübüyük/ Gölcüklü, s.52; Sunay, Reyhan: Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, Çizgi Yayıncılık, Konya, 2013, s.58.

⁷² Mahkeme Önerıldız v. Turkey davasında pozitif yükümlülüklerin temel içeriğinin bir insan hakları ihlali gerçekleşmeden önce, devletin tüm bu koruma aşamalarına yönlendirildiğini açıkça ortaya koymuştur. Önerıldız v. Turkey, BN. 48939/99, KT. 30.11.2004, p.90-93.

⁷³ Sunay, Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, s.58.

bilinci ülkesinde gerçekleştirebilmek için çeşitli sosyal politikalar ve eğitim politikalarıyla bunları destekleme, gerekli yasal düzenlemeleri açık ve erişilebilir şekilde yapma, hakların yatay veya dikey ihlali durumunda etkili soruşturma yaparak sorumluları ortaya çıkarma görevini ifade etmektedir. Daha geniş bir perspektiften bakılacak olursa, devletin pozitif yükümlülüğü, kamu makamlarının müdahalede bulunmama duruşunun yanı sıra, üçüncü taraflarca da zorunlu olarak, devletin, kendi dahilindeki herkesin haklarına ve bireysel özgürlüklerine keyfi olarak müdahale edilmesini önlemek ve güvencede olan tüm hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanmasının sağlanması için gerekli tüm önlemleri alması gerektiği anlamına gelmektedir.⁷⁴

Birleşmiş Milletlerin doğasına içkin olan pozitif yükümlülük, bu mekanizma içinde yer alan pek çok sözleşme, bildiri ve ilke kararda⁷⁵ terminolojik ya da olgusal olarak yer bulmuştur. BM Anlaşması giriş bölümünde “Biz Birleşmiş Milletler halkları... temel insan haklarına... anlaşmadan doğan yükümlülüklerle saygı göstermek..., bu amaçları yerine getirebilmek için çaba harcamaya karar verdik” ibaresine, 1.maddesinde BM’nin amacı olarak insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde iş birliği sağlama yükümlülüğüne, 55.maddesinde uluslararası ekonomik ve sosyal iş birliğini sağlamak için devlete verilen yükümlülüklerle yer verilmiştir. BM Genel Kurulu tarafından 1948’de ilan edilen *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ile devletlere temel hak ve hürriyetlere saygının geliştirilmesi, bu hakların tanınması ve uygulanması noktasında sorumluluk yüklenirken, Beyannamenin ardından Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan ve daha sonra “*Çekirdek Uluslararası İnsan Hakları Enstrümanları (The Core International Human Rights*

⁷⁴ Campbell, Aıl: “Positive Obligations under the ECHR: Deprivation of Liberty by Private Actors”, *Edinburgh Law Review*, C.22, S.1, 2006, s.401; Harris, David/ O’Boyle, Michel/ Warbrick, Colin: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*. (Ulaş Karan, Mehveş Bingöllü Kılçı, Çev.). Avrupa Konseyi Program Ofisi; Ankara: 2013, s.19-22.

⁷⁵ 22-27 Ocak 2016’da Maastricht’te bir araya gelen otuzu aşkın uzman tarafından ilan edilen *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlali Hakkında Maastricht İlkeleri*, BM Anlaşması ve 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin izinden giderek ekonomik, sosyal ve kültürel haklar hakkında devletlere belli pozitif yükümlülükler yüklemiştir. United Nations, *Maastricht Guidelines on Violations Economic, Social and Cultural Rights*, Maastricht, 22-27 January 2016. (http://hrlibrary.umn.edu/instree/Maastrichtguidelines_.html, Erişim: 05.03.2020).

Instruments)”⁷⁶ olarak çok taraflı insan hakları sözleşmelerine dönüştürülen, evrensel niteliğe haiz olan pek çok metin⁷⁷ ile devletlere yüklenen yükümlülükler

⁷⁶ OHCHR. The Core International Human Rights Instruments and Their Monitoring Bodies. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/coreinstruments.aspx> , Erişim: 26.06.2021).

⁷⁷ İnsan hakları sözleşmelerine giden yolda, BM tarafından pek çok bildiri, bildirme, standart kural, ilke ve karar kabul edilmiştir: 1955 tarihli “Mahpusların İslahına Dair Standart Kurallar (Standart Minimum Rules for Treatment of Prisoners)”, 1959 tarihli “Çocuk Haklarına Dair Bildirme (Declaration of the Rights of the Child)”, 1963 tarihli “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi (United Nations Declaration on the Elimination of the All Forms of Racial Discrimination)”, 1967 tarihli “Kadınlara Karşı her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirgesi (Declaration on the Elimination of Discrimination against Women)”, 1967 tarihli “Sığınmaya İlişkin Bildirme (Declaration on Territorial Asylum)”, 1970 tarihli “Silahlı Çatışmalarda Sivil Nüfusun Korunmasına Dair Temel İlkeler (Basic Principles for the Protection of Civillian Populations in Armed Conflicts)”, 1974 tarihli “Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen Kurulmasına Dair Bildirme (Declarations on the Establishment of a New International Economic Order)”, 1974 tarihli “Olağanüstü Hallerde ve Silahlı Çatışmalarda Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildirme (Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict)”, 1975 tarihli “Engelli Bireylerin Haklarına Dair Bildirme (Declarations on the Rights of Disabled Persons)”, 1975 tarihli “Herkesin İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlıkdışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Korunmasına Dair Bildirme (Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)”, 1978 tarihli “İrk ve İrsal Önyargılara Dair Bildirme (Declaration on Race and Racial Prejudice)”, 1981 tarihli “Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildirme (Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief)”, 1982 tarihli “Kadınların Uluslararası Barış ve İşbirliğinin Geliştirilmesine Katılımına Dair Bildirme (Declaration on the Participation of Women in Promoting International Peace and Co-Operation)”, 1985 tarihli “Birleşmiş Milletler Çocuk Adaletinin Yönetimine Dair Asgari Standart Kurallar -Beijing Kuralları (United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice- The Beijing Rules)”, 1985 tarihli “Yargı Bağımsızlığına Dair Temel İlkeler (Basic Principles on the Independence of Judiciary)”, 1986 tarihli “Birleşmiş Milletler Çocukların Ülkeiçi ve Ülkelerarası Evlat Edinme ve Koruyucu Aile İşlemleri Bağlamında Korunmasına ve Esenliğine İlişkin Sosyal ve Hukuksal İlkeler Bildirgesi (Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally)”, 1986 tarihli “Kalkınma Hakkına Dair Bildirme (Declaration on the Right to Development)”, 1988 tarihli “Herhangi Bir Biçimde Tutulan veya Hapsedilen Kişilerin Korunmasına Dair İlkeler Bütünü (Body

hak bazlı olarak detaylandırılmıştır. Böylece yeni dünya düzeninin birer aktörü olan devletler, pek çok alanda belli sorumluluklar üstlenerek, çevrelenmiştir.

of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment)", 1989 tarihli "Hukukdışı, Keyfi ve Yargısız İnfazların Etkili Biçimde Önlenmesi ve Soruşturulmasına Dair İlkeler (Principles of the Effective Prevention and Investigation of Extra- Legal, Arbitrary and Summary Executions)", 1990 tarihli "Kolluk Güçlerinin Zor ve Silah Kullanmalarına Dair Temel Prensipler (Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials)", 1990 tarihli "Savcıların Rolüne Dair İlkeler (Guidelines on the Role of Prosecutors)", 1990 tarihli "Avukatların Rolüne Dair Temel Prensipler (Basic Principles on the Role of Lawyers)", 1990 tarihli "Mağpusların İslahına Dair Temel İlkeler (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners)", 1990 tarihli "Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına Dair Kurallar (United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty)", 1990 tarihli "Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri -Riyad İlkeleri (United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency – The Riyadh Guidelines)", 1991 tarihli "Yaşlılar için Birleşmiş Milletler İlkeleri (Implementation of the International Plan for Action on Ageing and Related Activities)", 1991 tarihli "Ruh Sağlığı Sorunu Yaşayan Bireylerin Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin Geliştirilmesine İlişkin İlkeler (The Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of the Mental Health Care)", 1992 tarihli "Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Herkesin Korunmasına Dair Bildirge (Declaration on the Protection of All Persons From Enforced Disappearance)", 1993 tarihli "Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities)", 1993 tarihli "Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildirge (Declaration on the Elimination of Violence against Women)", 1993 tarihli "İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması için Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler-Paris Prensipleri (National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights)", 1993 tarihli "Engelli Bireyler Önündeki Fırsatların Eşitlenmesine İlişkin Standart Kurallar (Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities)", 2000 tarihli "İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlıkdışı ya da Aşağılayıcı Muamele veya Cezanın Etkili Soruşturulması ve Belgelemesine İlişkin İlkeler (Torture and other cruel, inhuman and degrading treatment or Punishment)", 2001 tarihli "Kültürel Çeşitliliğe Dair Evrensel Bildirge (UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity)", 2005 tarihli "İnsan Klonlamaya İlişkin Bildirge (United Nations Declaration on Human Cloning)", 2007 tarihli "Yerli Halkların Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous People)", 2011 tarihli "İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler (Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises)". Birleşmiş Milletler- Diğer Belgeler. (<https://insanhaklarimer-kezi.bilgi.edu.tr/tr/content/27-birlesmis-milletler-diger-belgeler/>), Erişim: 23.04.2021).

Birleşmiş Milletlerin değerlerini benimseyerek bu doğrultuda hareket eden Avrupa Konseyi de kaynağını Avrupa Bütünleşmesi ruhunda bulan pozitif yükümlülükleri pek çok sözleşme ile somutlaştırmıştır. Bunlardan en önemli *Avrupa kamu düzeninin anayasal bir aracı (Avrupa kamu düzeninin bir enstrümanı)*⁷⁸ olarak nitelendirilen 1950 tarihli *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (European Convention on Human Rights- AİHS)* olmuştur. Avrupalı devletler için ortak değerlerin varlığını çağrıştıran Avrupa kamu düzeni⁷⁹, “Avrupa entegrasyonu için gerekli demokratik değerler ve liberal ekonomik değerlerden sorumlu fonksiyonel hukuk kategorisi”⁸⁰ni ifade etmektedir. Avrupa Konseyi’nin temel gayesi olan ortak Avrupa kamu düzeninin sağlanabilmesi için Sözleşme’nin 1.maddesi ile “*Avrupa kamu düzeninin muhafızları (guardians of the European public order)*”⁸¹ olarak nitelendirilen taraf devletlere belli yükümlülükler yüklenmiştir. “İnsan haklarına saygı yükümlülüğü”nü düzenleyen 1.madde, Yüksek Sözleşmeciler Tarafının kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, Sözleşme’nin birinci bölümünde açıklanan hak ve yükümlülüklerden yararlanmasını sağlama yükümlülüğü bulunduğunu ifade etmiştir. Bu yükümlülüklerin uyulmasının sağlanması için 1998 yılında 11 Nolu ek

⁷⁸ Al-Seikini and Others v. The United Kingdom, BN. 55721/07, KT. 07.07.2001, p.141; Bankovic and Others v. Belgium and Others, BN. 52207/99, KT. 12.12.2001, p.51; Baka v. Hungary, BN. 20261/12, KT. 23.06.2016, p.23; Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland, BN. 45036/98, KT. 30.06.2005, p.156; Cyprus v. Turkey, BN. 25781/94, KT. 10.05.2001, p.78; Ermankov v. Russia, BN. 43165/10, KT. 07.11.2013, p. 280; Loizidou v. Turkey, BN. 15318/89, KT. 23.03.1995, p.93; Michaud v. France, BN. 12323/11, KT. 06.12.2012, p.103; Neulinger and Shuruk v. Switzerland, BN. 41615/07, KT. 06.07.2010, p.133.

⁷⁹ Şenol, Cem: “AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlik Yetkisi Üzerindeki Etkisi”, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.1, S.1, 2012, s.276; Tekinsoy, Özge: “Avrupa Kamu Düzeni Kavramı”, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C.1, S.1, 2011, s.67; Handyside v. The United Kingdom kararında ortak Avrupa kamu düzenini oluşturan değerler çoğulcu, hoşgörülü ve açık bir demokratik topluma ilişkin ilkeleri kapsamaktadır. Handyside v. The United Kingdom, BN. 5493/72, KT. 07.12.1976, p.49.

⁸⁰ Alix, Noé/ Agostini, Célia/ Gamet, Cyprien/ Gaspari, Gianluca: “L’existence d’un Ordre Public Corporel”, La Revue des Droits de L’Homme, No.8, 2015, s.1. (<https://journals.openedition.org/revdh/1629?lang=en> , Erişim: 22.11.2021)

⁸¹ Cyprus v. Turkey, BN. 25781/94, KT. 12.05.2014, “Dissenting Opinion of Judge Karakaş”, p.1.

protokolün⁸² yürürlüğe girmesiyle, “sözleşme ve protokolleri gereği Yüksek Sözleşmeci Taraflar’a yüklenen taahhütlere uyulmasını sağlamak için” (AİHS, m.19) *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (European Court of Human Rights-AİHM)* oluşturulmuştur. Mahkeme, bugüne kadar verdiği yüzlerce kararında AİHS’in 1.maddesine dayanarak “pozitif yükümlülük” kavramına yer vermiştir.⁸³ Sözleşmeci Taraf Devletler, taraf oldukları davalarda Mahkeme’nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederek (AİHS, m.46), Mahkemenin yargı yetkisini kabul etmiş ve yükümlülük altına girmişlerdir. Mahkeme de artık bu yükümlülüğün doğal bir sonucu olarak, AİHS’in ilgili hükmü gereği kararın gereğini yerine getirilmemesi durumunu yaptırıma bağlamakta ve bu yaptırım Avrupa Konseyi’nin temel organı olan Bakanlar Komitesi tarafından izlenmektedir.⁸⁴

Avrupa Konseyi Statüsü’nün ardından, Konsey bünyesinde ilk defa AİHS ile somutlaşan ve AİHM kararlarıyla içtihadi alt yapısı oluşturulan pozitif yükümlülük doktrini, 1961’de imzaya açılan *Avrupa Sosyal Şartı*⁸⁵ ve ek protokolleriyle⁸⁶ sosyal haklar bağlamında yer bulmuştur. Bununla birlikte, 1953

⁸² Council of Europe, Protocol No.11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Restructuring the Control Machinery Established Thereby, Strasbourg, 11.05.1994. (https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P11_ETS155E_ENG.pdf, Erişim: 22.11.2021).

⁸³ *Ivantoc and Others v. Moldova and Russia*, BN. 23687/05, KT. 15.11.2011, p.10; *Issa and Others v. Turkey*, BN. 31821/96, KT. 16.11.2004, p. 128; *N.D. and N.T. v. Spain*, BN. 8675/15, 8697/15, KT. 13.02.2020. p.13; *Tautkus v. Lithuania*, BN. 29474/09, KT. 27.11.2012, p.52; Dahası için bkz.: European Court of Human Rights: “Positive Obligation”. (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22%22positive%20obligation%22%22%22,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%22%7D>}, Erişim: 24.11.2021).

⁸⁴ Kapani, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, s.52.

⁸⁵ Council of Europe, European Social Charter, Turin, 1961. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168006b642>, Erişim:05.03.2020).

⁸⁶ Council of Europe, Additional Protocol to the European Social Charter, Strasbourg, 05.05.1998. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a84e>, Erişim: 05.03.2020); Council of Europe, Additional Protocol

tarihli *Avrupa Sosyal ve Tıbbi Yardım*, 2005 tarihli *Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi*, 1954 tarihli *Avrupa Kültür Sözleşmesi* başta olmak üzere, Konsey çatısı altında imzalanan pek çok sözleşmede taraf devletlerin sözleşmeden kaynaklanan pozitif yükümlülüğüne kavramsal olarak yer vermiştir.

Küresel çapta bir proje olarak yeni dünya düzeninin hayata geçirilmesi, pozitif yükümlülük altında bulunan devletlerin hükümet programlarında uzun vadeli değişiklikleri gündeme getirmiştir. Sistemin birer dışlisi olarak devletler, taraf oldukları sözleşmelerin gerektirdiği hususları kendi hukuklarına transfer etmiş, hukuk sistemlerinde önemli değişiklikler yapmış, çeşitli ulusal kurumlar oluşturmuş, sosyal politikalar geliştirmiş, mahkemeler kurmuş ve bu mahkemelerin verdikleri kararları uluslararası mahkeme kararlarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Yeni dünya düzenine adaptasyon çalışmaları olarak adlandırılabilir bu değişiklikler, doğası gereği beraberinde devlet egemenliğinde kırılmaları meydana getirmiştir.

B. Türkiye’ye Yansıması

1. Anayasa ve Ulusal Mevzuata Yansıması

BM ve Avrupa Konseyi üyesi olan Türkiye, 1940’lı yıllarda temeli atılan ve 1950’lerden sonra küresel ve bölgesel düzlemde her iki koldan şiddetle yerini sağlamlaştırmaya çalışan yeni sistemin önemli bir aktörüdür. Bu konumu itibarıyla Türkiye, üstlendiği sorumlulukların doğal bir sonucu olarak bünyesinde belli başlı değişiklikler yapma gerekliliği duymuştur. Bu değişikliklerin ilki, hukuksal yapının hazırlanması olmuştur. Ulusal mevzuatta yapılması planlanan değişiklikler ile öncelikle hukuki alt yapının hazırlanmasını hedefleyen Türkiye, böylece ilerleyen sürecin tasarlanmasını kolaylaştırmayı ve netice itibarıyla ayakları yere basan adımların atılmasını sağlamayı amaçlanmıştır.

to the European Social Charter Providing for the System of Collective Complaints, Strasbourg, 9.11.1995. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007cdad>, Erişim: 05.03.2020); Council of Europe, Protocol Amending the European Social Charter, Turin, 21.10.1991. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007bd24>, Erişim: 05.03.2020).

Yeni düzenin en etkin bölgesel örgütü olan Avrupa Komisyonu'nun bir üyesi olarak Türkiye⁸⁷, Konsey tarafından başlatılan *Avrupa Birliği (European Union-AB)* sürecine 31 Temmuz 1959'da başvurmuş⁸⁸ ve sürecin gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından "beşeriyet tarihi boyunca insan zekasının vücuda getirdiği en cesur eser"⁸⁹ olarak adlandırılan Avrupa Birliği ile ilişkiler 1963 tarihinde resmi olarak başlamıştır. 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren *Ankara Antlaşması* olarak da bilinen Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Yaratan Anlaşma ile üyelik koşulları gerçekleşene kadar ortaklığın kurulması ve üyeliğin hukuki temellerinin atılması amaçlanmıştır.⁹⁰

Birleşik Avrupa fikrinin hayata geçirilmesi için, ulusal düzleme inilmesi gereğinin bir sonucu olarak Türkiye, öncelikle iç uyum çalışmalarında koordinasyonu ve yükümlü olduğu hizmetleri özenle yerine getirebilmesi amacıyla 4 Temmuz 2000 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği*'ni kurmuştur.⁹¹ Ardından genişletilmiş siyasi diyalog çerçevesinde, 2001 yılında AB

⁸⁷ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Konseyi. (http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa, Erişim: 06.03.2020).

⁸⁸ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler 1959-2019. (<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-trkce-ocak2020.pdf>, Erişim: 06.03.2020).

⁸⁹ T.C. Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Türkiye- AB İlişkilerinin Tarihçesi, (https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, Erişim: 06.03.2020).

⁹⁰ Ankara Antlaşması'nı, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol izlemiştir. Katma Protokol ile birlikte, Ankara Antlaşması'ndaki hazırlık dönemi sona ermiş, "geçiş dönemi" koşulları belirlenmiştir (Katma Protokol). 12 Eylül 1980 Darbesinin ardından ilişkiler bir süre askıya alınmış olsa da, 1995'ten sonra Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle (1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı) Türkiye- Avrupa Birliği bütünleşme hedefine hızla yaklaşılmaya başlanmıştır. 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de düzenlenen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi (Helsinki Zirvesi)'nde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Antlaşması), 12 Eylül 1963. (https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/AB/ankara_antalasmasi.pdf, Erişim: 06.10.2020). Katma Protokol. (https://www.ab.gov.tr/_119.html, Erişim: 06.10.2020).

⁹¹ "14.7.1965 Tarihli ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu" ile "13.12.1983 Tarihli ve 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararname"nin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında

Bakanlar Konseyi Türkiye için ilk *Katılım Ortaklığı Belgesini* kabul etmiştir. Buna cevaben, AB müktesebatını uyum amacıyla Türkiye, 2001/2129 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ilk *Ulusal Programını* ilan etmiştir.⁹² Mevzuatın AB Müktesebatına uyumlaştırılması iradesini içeren ilk Ulusal Programın ilanının ardından, Türkiye ilerleyen süreçte iki Ulusal Program⁹³ daha ilan etmiş ve bu programlar doğrultusunda anayasa ve mevzuatında değişiklikler yapmıştır.

2001 itibariyle, 1982 Anayasası ile Türk hukukunda adaptasyon süreci tam anlamıyla başlatılmıştır. 24 Mart 2001 tarihinde yayınlanan Ulusal Programın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Anayasa Komisyonu içinde anayasa değişikliği için oluşturulan *Partilerarası Uzlaşma Komisyonunun* Mayıs 2001’de sunduğu raporda, süreç içerisindeki en dikkat çekici, etkili ve kapsamlı değişiklik ortaya konulmuştur. Raporda, Anayasanın yeni sisteme uyumlaştırılması gayesi; “Komisyonumuz Anayasanın tamamını gözden geçirmiş; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, AB’ne katılma yolunda oluşturulan Ulusal Program, bu konuda bilim adamlarının görüşü, sivil toplum örgütleri ve toplumun çeşitli katmanlarından gelen talepleri değerlendirmiştir”⁹⁴ şeklinde ifade edilerek, 2001 değişikliğinin genel gerekçesi yansıtılmıştır:

Kanun, Kanun No: 4587, Kabul Tarihi: 27.06.2000, RG Tarih/ Sayı: 04.07.2000/ 24099. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000/07/20000704.htm#1>, Erişim: 06.03.2020).

⁹² Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 19 Mart 2001 tarih ve 2001/2129 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG Tarih/ Sayı: 24.03.2001/ 24352 (Mükerrer). (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/03/20010324M1-1.pdf>, Erişim: 06.03.2020).

⁹³ Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 23.06.2003 tarih ve 2003/5930 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG Tarih: 24.07.2003/ 25178 (Mükerrer). (<https://www.ab.gov.tr/59.html>, Erişim: 06.03.2020).

Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 10.11.2008 tarih ve 2008/14481 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG Tarih/ Sayı: 31.12.2008/ 27097 (Mükerrer). (<https://www.ab.gov.tr/42261.html>, Erişim: 06.03.2020).

⁹⁴ TBMM, Meclis Haber Dergisi, “Partilerarası Komisyon, 51 Maddenin Değiştirilmesi Konusunda Uzlaştı”, Mayıs 2001, Sayı:83, s.4-5. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.sayfa?psayi=83&psayfa=4., Erişim: 04.05.2020).

1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının; uygulamada olduğu dönem içinde ortaya çıkan ihtiyaçlar, kamuoyunun beklentileri ve yeni siyasî açılımlar doğrultusunda yenilenmesi gereği doğmuştur. Ayrıca Avrupa Birliğine tam üyelik sürecinde, ekonomik ve siyasî kriterlerin karşılanmasının, bu alanda gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasının ön şartı olarak Anayasada bazı değişikliklerin yapılması da kaçınılmazdır. Bu teklif toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek çağdaş- demokratik standartlara ve evrensel normlara uygun, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü ön plana çıkararak bir Anayasa değişikliğini hedeflemektedir.⁹⁵

2001 değişikliklerinin tartışıldığı Meclis görüşmelerine hakim olan görüş, ulusların artık kendi başına olmadığı, giderek küreselleşen bu dünyada, hukuk birliği olmasa bile, hukuk paralelliğinin kaçınılmaz hale geldiği gerçeğidir.⁹⁶ Komisyon raporlarıyla Meclisin genel kanaati birlikte değerlendirildiğinde 2001 değişiklikleriyle⁹⁷ başta temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması (m.13), temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması (m.14) olmak üzere⁹⁸ temel hak ve özgürlüklerle ilgili önemli değişiklikler yapılmış, AİHS metodolojisi temel alınarak anayasa dili önemli ölçüde değiştirilmiştir.

⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 131 inci Birleşim (Olağanüstü), 24.09.2001, C.70, S.737, s.5. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c070/tbmm21070131.pdf>, Erişim: 08.03.2020).

⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 131 inci Birleşim (Olağanüstü), 24.09.2001, C.70, S.737, s.10. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c070/tbmm21070131.pdf>, Erişim: 08.03.2020).

⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No:4709, Kabul Tarihi: 03.10.2001, RG Tarih/ Sayı:17.10.2001/ 24556 (Mükerrer). (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>, Erişim: 08.03.2020).

⁹⁸ Aliefendioğlu, Yılmaz: “2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanmasına Getirdiği Yeni Boyut”, Anayasa Yargısı Dergisi, C.19, 2012, s.164 vd.

2003 yılında ikinci Ulusal Program ilanı ve *ölüm cezasının kaldırılmasına dair AİHS ek 6 Nolu Protokolün*⁹⁹ onaylanmasının ardından 2004 yılında kapsamlı bir Anayasa değişikliği daha yapılmıştır.¹⁰⁰ AİHS ek 6 Nolu Protokolün ardından Anayasa’da ölüm cezasına dair var olan tüm hükümler çıkartılarak sisteme uyumlaştırılmıştır (m.15, m.17, m.38, m.87). 38.maddede düzenlenen suç ve cezalara ilişkin esaslara *Uluslararası Adalet Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler* eklenmiş, 1999’da yapılan bir değişiklikte askeri üyelerin yerine sivil yargıçların atandığı Devlet Güvenlik Mahkemeleri¹⁰¹, yeni sistemin ısrarla vurguladığı hukuk devleti olmanın bir gereği olarak, hukuki güvenliği ile yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının sağlanması yolunda tamamen kaldırılmıştır. Yapılan önemli değişikliklerden biri, 2001 değişikliği öncesinde *egemenliğin devri anlamında yorumlandığı için reddedilen*¹⁰² ve 2004’te “milletlerarası anlaşmaları uygun bulma” başlıklı 90.maddenin 5. Fıkrasına eklenen “usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve hürriyetlere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır” hükmüdür. Böylece Türk ulusal mevzuatında insan haklarının yeri değiştirilmiş ve güçlendirilmiştir.

2008 yılında ilan edilen Üçüncü Ulusal Programın ardından, 2010’da Anayasa’da temel hak ve özgürlüklerle ilgili günceli yakalama, uyumlaşma ve yeni dünya

⁹⁹ 11 Nolu Protokol ile Değişik İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesine Özüm Cezasının Kaldırılmasına Dair Ek 6 Nolu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, Kanun No: 4913, Kabul Tarihi: 26.06.2013, RG Tarih/ Sayı: 01.07.2003/ 25155. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030701.htm> , Erişim:08.03.2020).

¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No: 5170, Kabul Tarihi: 07.05.2004, RG Tarih/ Sayı: 22.05.2004/ 25469. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040522.htm#1>, Erişim: 08.03.2020).

¹⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 143 üncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun, Kanun No: 4388, Kabul Tarihi: 18.06.1999, RG Tarih/ Sayı: 18.06.1999/ 23729 (Mükerrer). (https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23729_1.pdf , Erişim: 08.03.2020).

¹⁰² TBMM Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 3. Yasama Yılı, 135. Birleşim, 28.09.2011, s.10 vd. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=6044&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=51, Erişim: 10.03.2020); Kaboğlu, İbrahim Özden: “2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal- Üstü Etkiden Ulusal Tepkiye”, Anayasa Yargısı Dergisi, C.19, 2002, s.110.

düzenine ayak uydurma amacıyla değişiklikler yapılmıştır.¹⁰³ Avrupa Birliği tarafından üzerinde sürekli durulan kişisel verilerin korunması ve çocuk hakları Anayasada düzenlenmiş, sendikal haklar genişletilmiş ve kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı tanınmış, bilgi edinme hakkına yer verilmiş, hukuk devletinin bir gereği olarak yargısal güvenliğin sağlanması amacıyla başta askeri yargı sistemi içerisinde olmak üzere yargı mekanizmasında önemli değişiklikler yapılmış ve AİHS sistemine adaptasyonun bir göstergesi olarak Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı kabul edilmiştir.

Türkiye, yeni dünya sisteminin üzerinde inşa edildiği değerlere ve anlayışa uygun olarak, anayasa değişiklikleriyle başlattığı süreci mevzuat değişiklikleriyle devam ettirerek yeni bir siyasi reforma girişmiştir. Bu bağlamda ilk olarak, kadın- erkek eşitliği, çocuk ve zayıfların korunması ve dernekleşme alanında önemli değişiklikler getiren Türk Medeni Kanunu 2002 yılında yürürlüğe konulmuştur.¹⁰⁴ Türkiye devam eden süreci, *Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri* ile yönlendirmiştir. Birincisi 19 Şubat 2002'de Resmî Gazetede yayımlanan Uyum

¹⁰³ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği tarafından yapılan Anayasa Değişikliği Teklifi Paketi'nin giriş bölümünde, "Avrupa Birliği'ne ve müktesebatında yer alan siyasi kriterlere uyum, özellikle demokrasimizin en ileri noktaya taşınması, insan haklarının korunması ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi bakımından toplumsal ve siyasi değişimlere ayak uyduracak bir yaklaşım"nın esas alındığı, "bu kapsamda siyasi ve hukuki sistemimizin temelini oluşturan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve günün şartlarına ve gereksinimlerine uygun hale getirilmesi"nin yer aldığı ve teklif edilen bu değişiklik ile "çoğulcu demokratik toplumların temel standart ve kriterlerinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alması, Türk insanının hak ettiği çağdaş standartlarda yaşamasına temel oluşturacağı gibi AB üyelik sürecimize de olumlu katkıda bulunulacağı" ifade edilmiştir. T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Uyum Süreci Perspektifinden Anayasa Değişikliği Paketi*, 9 Nisan 2010., (https://www.ab.gov.tr/fi-les/Bas%C4%B1nMusavirlik/anayasadegisiklikpaketi_abperspektifi.pdf, Erişim:08.03.2020); Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması hakkında Kanun, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 07.05.2010, RG Tarih/ Sayı: 13.05.2010/ 27580. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>, Erişim:08.03.2020).

¹⁰⁴ Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, RG Tarih/ Sayı: 08.12.2001/ 24607. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm#1>, Erişim: 08.03.2020).

Paketleri ile pek çok kanunda değişiklik yapılmış¹⁰⁵ ve pozitif hukukta adaptasyon sağlanmaya çalışılmıştır. Son olarak 2019 tarihinde “Türkiye’nin köklü değişimine büyük katkı” sağladığı ve Türkiye’nin uluslararası alanda güçlü bir aktör olmasında ve yaşam standartlarının yükseltilmesinde önemli rol oynayan, Avrupa Birliği’ne tam üyelik hedefi doğrultusunda gerçekleştirilen siyasi, ekonomik ve sosyal reformların bir program dahilinde tek elden yürütülmesi için Cumhurbaşkanlığı Genelgesi çıkartılmıştır.¹⁰⁶ Söz konusu genelgenin hayata geçirilebilmesi için AB Başkanlığı tarafından *Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Amacıyla Hazırlanacak Taslaklarda Uyulacak Esaslar ve Avrupa Birliği Mevzuatına Yapılacak Atıflara İlişkin Rehber ve Avrupa Birliği Mevzuatına Uyum Tablosu*¹⁰⁷ hazırlanmış ve mevzuatta birlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Uyum süreci, 2001’den beri her şeye rağmen istikrarlı bir şekilde devam ettirilmiştir. Bununla birlikte, AB- Türkiye ilişkilerinde zaman zaman yaşanan problemler¹⁰⁸, 13 Mart 2019’da *Avrupa Parlamentosu* tarafından yayınlanan Türkiye’nin üyelik sürecinin askıya alınmasına dair Avrupa Komisyonuna ve üye devletlere yönelik çağrı¹⁰⁹ ile zirveye ulaşmıştır. Ancak yaşanan bu gerilim bile, yeni dünya düzenine adaptasyon sürecini sekteye uğratmamış, kurumsal oluşumlarla süreç devam ettirilmiştir.

Taraf olunan sözleşmelerin ve mevzuat değişikliklerinin hayata geçirilmesi için her ülke gibi Türkiye de yerel düzlemde kurumsallaşmaya gitmiştir. BM üyesi

¹⁰⁵ T.C. Başbakanlık, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, Ankara, 2007. (<https://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> , Erişim: 08.03.2020).

¹⁰⁶ Avrupa Birliği ile İlgili Çalışmaların Eşgüdümüyle İlgili Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, 2019/22, RG Tarih/ Sayı: 17.10.2019/ 30921. (<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/hcdb/20191017-9.pdf>., Erişim: 08.03.2020).

¹⁰⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Avrupa Birliği Mevzuatına Uyum Rehberi, 2019. (<https://www.ab.gov.tr/51847.html>, Erişim:08.03.2020).

¹⁰⁸ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler 1959-2019 (<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-irkce-ocak2020.pdf>, Erişim: 08.03.2020).

¹⁰⁹ European Parliament, 2018 Report on Turkey: European Parliament resolution of 13 March 2019 on the 2018 Commission Report on Turkey (2018/2150(INI)), 13 March 2019. (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0200_EN.pdf, Erişim: 08.03.2020).

olarak Türkiye, imzacı olduğu sözleşmelerin bir gereği olarak, yetkisini tanıdığı BM mekanizmalarının etkinliğini ulusal düzlemde sağlayabilmek için önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda *Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)*, *Uluslararası Göç Örgütü (IOM)*, *BM Kadın Birimi (UN Women)*, *BM Nüfus Fonu (UNFPA)*, *BM Mülteci Örgütü (The UN Refugee Agency- UNHCR)*, *UNICEF*, *BM Enformasyon Merkezleri (United Nations Information Centre)* ve *Dünya Gıda Programının* ofisleri gibi pek çok kuruluşun¹¹⁰ Türkiye temsilciliklerini açmış ya da her türlü bilgi ve belgeyi sağlayarak açılmasına ve faaliyetlerini gerçekleştirmesine yardımcı olmuştur.

Türkiye, süreci ciddiye alarak, kendi idari teşkilatı içerisinde yeni ulusal kurumları eklemlemiştir. Bu bağlamda 2008 Anayasa Değişikliği ile düzenlenen bilgi edinme hakkı kapsamında oluşturulan *Kamu Denetçiliği Kurumunun (Ombudsmanlık)* (1982 Anayasası, m.74), 2012’de yapılan mevzuat düzenlemesi¹¹¹, 2010 Anayasa Değişikliği ile özel hayatın gizliliği kapsamında düzenlenerek garanti altına alınan kişisel verilerin korunması amacıyla 2016 yılında yayımlanan bir kanun ile oluşturulan *Kişisel Verilerin Korunması Kurumu*¹¹², yine 2013’te AB ile Ortak Göç Eylem Planlarının uygulanması için İçişleri Bakanlığına bağlı olarak oluşturulan *Göç İdaresi Genel Müdürlüğü*¹¹³ örnek verilebilecektir.

Yeni dünya düzeni, yerel düzlemde oluşturulan kurumlarla pratiğe geçerken, devletin yasama ve yürütme organlarının faaliyetlerini şekillendirmiş, dönüştürmüştür. Bu dönüşüm yargı fonksiyonunu da etkisi altına almıştır. Anayasa Mahkemesi kararlarıyla başlayan bu süreç, zamanla Türk yargı pratiğinde fazlasıyla görünür olmaya başlamıştır.

¹¹⁰ Birleşmiş Milletler Türkiye, Türkiye’de BM Kuruluşları. (<https://turkey.un.org/tr/about/un-entities-in-country>, Erişim: 09.03.2020).

¹¹¹ Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Kanun No: 6328, Kabul Tarihi: 14.06.2012, RG Tarih/ Sayı: 29.06.2012/ 28338. (<https://www.ombudsman.gov.tr/con-tents/files/1.5.6328.pdf>, Erişim:08.03.2020).

¹¹² Kişisel Verileri Koruma Kanunu, Kanun No: 6698, Kabul Tarihi: 24.03.2016, RG Tarih/ Sayı: 07.04.2016/ 29677. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf> , Erişim:08.03.2020).

¹¹³ Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Kanun N0:6458, Kabul Tarihi: 04.04.2013, RG Tarih/ Sayı: 04.04.2013/ 28615. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, Erişim.:08.3.2020).

2. Mahkeme Kararlarına Yansımaları: Anayasa Mahkemesi Örneği

1961 Anayasası ile kurulan *Anayasa Mahkemesi*’ne (AYM) (1961 Anayasası, m.145 vd.), öncelikle tarafı olduğumuz *1993 Viyana Deklarasyonunun*¹¹⁴ ve 1982 Anayasasında 2004 yılında yapılan değişiklikle getirilen kanunlarla arasında çıkabilecek uyuşmazlıklarda temel hak ve hürriyetlerle ilgili uluslararası sözleşmelerin öncelenmesini¹¹⁵ düzenleyen 90/5.maddenin bir gereği ve devamı olarak, 2010 değişikliği ile temel haklarla ilgili evrensel ölçütlere atıf yapan değişikliklerin son halkası mahiyetinde *bireysel başvuru hakkı* tanınmıştır.¹¹⁶ Bireysel başvuruya ilişkin esaslar 23 Eylül 2012 itibariyle yürürlüğe girmiş ve Mahkeme başvuruları incelemeye başlamıştır.

Bireysel başvuru usulü ile AYM, Türkiye’nin egemenlik yetkisi altındaki kişilerin, AİHM’e gitmeden önce, idari ve yargısal başvuru yollarının tümünü tüketmelerinin ardından Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerden AİHS ve Türkiye’nin taraf olduğu ek protokoller kapsamında olanların ihlalini inceleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. İhlal iddialarının AİHM’e gitmeden incelendiği bir ara durak konumuna gelen AYM, usul ve esasa

¹¹⁴ 14-25 Haziran 1993’te Viyana’da düzenlenen “önümüzdeki yüzyılda insan hakları için küresel eylem için yeni bir vizyon” selamlamasıyla başlayan, 171 ülkenin katıldığı Dünya İnsan Hakları Konferansı, tarihsel kazanımları tekrar ederek başlamıştır. Konferansın sonunda Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı ilan edilmiştir. Konferans’ın Genel Sekreteri İbrahim Fall, Birleşmiş Milletler üye devletlerin deklarasyonu kabul ederek, ciddiyetle insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı göstermeyi ve bu olanaklardan yararlanmak için bireysel ve toplu olarak eylem ve programların gerçekleştirilmesini üstlenmeyi taahhüt ettiklerini belirtmiştir. Deklarasyonun 27.maddesinde belirtilen “her devlet insan hakları şikayetlerini veya ihlallerini gidermek için etkili bir çözüm sağlamalıdır” hükmü, bireysel başvuru usulünün kabulünü zorunlu kılmıştır. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (UNCHR), Vienna Declaration and Programme of Action, Vienna.

(<https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>), Erişim:09.03.2020); World Conference on Human Rights, 14-25 June 1993, Vienna, Austria, Erişim Adresi (09.03.2020): <https://www.ohchr.org/EN/ABOUTUS/Pages/ViennaWC.aspx>.

¹¹⁵ Şirin, Tolga: *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*, On İki Levha Yayıncılık, 2015, s.1.

¹¹⁶ T.C. Anayasa Mahkemesi, Görev ve Yetkileri: Bireysel Başvuru. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/i> Erişim:10.03.2020).

ilişkin inceleme sürecinde AİHM benzeri metotları tercih etmiştir. Usulî açıdan AYM tarafından kararların başvuru numarası, karar tarihini içeren künyesiyle tasniflenmesi, karar yazım usulünde AİHM metodunun benimsenmesi ile birlikte önemli kararların ilanından önce *basın duyurusu (press release)* usulünün uygulanması bu benzerliği ilk bakışta ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, AYM tarafından verilen bireysel başvuru kararlarının içeriği bakımından AİHM tarafından kullanılan “*bekçi köpeği (watch dog)*”¹¹⁷, “*dondurucu/ caydırıcı etki (chilling effect)*”¹¹⁸ gibi kavramların Türkçeleştirilerek birebir kullanılması, kararların büyük kısmında AİHM dilinin tercih edilmesi, argümantasyonda büyük çoğunlukla AİHM kararlarından faydalanılması, esas inceleme metodunda AİHM tarafından kullanılan ve geliştirilen yorum yöntemleri ve ilkelerin benimsenmiş olması, pilot karar gibi bazı özel usullerin AYM tarafından da bizzat benimsenmiş ve özenle kullanılıyor olması gibi pek çok benzerlik AYM’nin, bir nevi AİHM’in Türkiye temsilciliğini üstlendiğini göstermektedir.

Bununla birlikte Mahkeme üye ve raportörlerinin Avrupa Konseyi ile iş birliğine dayalı seminerlerin ve toplantıların bir parçası olması¹¹⁹, AYM’nin üstlendiği temsilcilik misyonunun geliştirilmesi için atılmış diğer önemli adımlardandır. AYM, aynı zamanda 1990 yılında Avrupa Konseyinin girişimiyle kurulan, *Venedik Komisyonu (Venice Commission)* olarak da adlandırılan *Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu’nun (The European Commission for Democracy through Law)* kurucu üyelerindedir. Venedik Komisyonu bünyesinde faaliyet gösteren Anayasa Yargısı İçtihat Dokümantasyon Merkezinin oluşturduğu anayasa mahkemeleri kararlarını içeren *CODICES (The InfoBase on Constitutional Case-Law of the Venice Commission)* veri bankasını sistemin bir ayağı olan AYM kararlarıyla desteklemektedir.¹²⁰

¹¹⁷ Erbil Tuşalp Başvurusu, BN. 23.10.2019, KT. 23.10.2019, p.21; Uğurlu Gazetecilik Basın Yayın Matbaacılık Reklamcılık Ltd. Şti. Başvurusu (2), BN. 26.12.2019, KT. 26.12.2019, “Engin Yıldırım: Karşı Oy Gereçesi”, p.5; Çetin Doğan Başvurusu, BN. 2014/3494, KT. 27.02.2019, p.44; Mustafa Kemal Çelik Başvurusu, BN. 2015/20153, KT. 10.10.2018, p.22; İlhan Cihaner Başvurusu (2), BN. 2013/2014, KT. 30.06.2014, p.58.

¹¹⁸ Selçuk Kozagaçlı Başvurusu, BN. 2014/10715, KT. 10.01.2018, p.22; Oğulcan Büyükkalkan ve Diğerleri Başvurusu, BN. 2014/17226, KT. 10.01.2018, p.46; Orhan Pala Başvurusu, BN. 2014/2983, KT. 15.02.2017, p.24.

¹¹⁹ Şirin, s.6

¹²⁰ T.C. Anayasa Mahkemesi, Tarihi: Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/tarihi/4/> , Erişim: 09.03.2020).

AYM, AİHM kararlarıyla bağlı olmadığı gibi, kararlarını AİHM’e atıf yaparak gerekçelendirmek durumunda da değildir¹²¹ Ancak yeni düzenin bir parçası olan diğer tüm devletler gibi, Türkiye de üyesi olduğu uluslararası insan hakları örgütlerince hazırlanan ve imzacısı olduğu sözleşmelerin gereğini yerine getirme yükümlülüğü altındadır. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi’nin kararlarını gerekçelendirmek ve meşrulaştırmak için, sistematik olarak AİHM kararlarına atıf yapması ve AİHM kararlarını örnek alan kararlara imza atıyor olması şaşırtıcı değildir. Bu yaklaşımıyla AYM, Avrupa Konseyi’nin çatısı altında imzalanan AİHS’in ve Konsey’in temel organlarından AİHM’in öngördüğü hukuk anlayışını benimsediğini deklare etmektedir.¹²²

AİHM tarafından, AİHS’in 1.maddesinde belirtilen *insan haklarına saygı yükümlülüğü* temel alınarak ortaya konulan pozitif yükümlülük doktrini, AYM tarafından Anayasa’nın 5.maddesinde düzenlenen “Devletin temel amaç ve görevleri... kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” hükmüne dayandırılmıştır. Mahkeme, bugüne kadar verdiği yüzlerce kararında¹²³, Anayasanın ilgili maddeleri gereği devletin temel hak ve hürriyetlerin korunması ve bu haklardan yararlanılmasının sağlanması noktasında “pozitif yükümlülüğü”nün bulunduğunu, bunu yerine getirmek için *pozitif tedbirler* alması gerektiğini ifade etmiştir. AYM, devlete düşen bu yükümlülüklerin somut olay bağlamında yerine getirilip getirilmediğini incelemekle görevli olduğunu¹²⁴, ancak pozitif yükümlülüğün söz konusu olduğu

¹²¹ Şirin, s.8.

¹²² Çatlı, Mehmet: Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri Bağlamında Muktedir/ Erkli Demokrasi. On İki Levha Yayıncılık, 2019.

¹²³ T.C. Anayasa Mahkemesi, Görev ve Yetkileri: Bireysel Başvuru (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/> , Erişim: 08.032020).

¹²⁴ Engin Karabaşlar ve Esra Karabaşlar Başvurusu, BN.: 2016/4790, KT.: 04.07.2019, p. 42; İbrahim Tellî Başvurusu, BN.: 2016/1085, KT.: 12.11.2019, p.40; Tevfik Gayretli Başvurusu, BN.: 2014/18266, KT.: 25.01.2018, p.36; Ulvi Bacioğlu Başvurusu, BN.: 2015/3175, KT.: 10.10.2019, p.47),

hallerde alınacak tedbirlerin belirlenmesinin Mahkemenin görevi olmayıp, bu konunun idari ve yargısal makamların takdirinde bir husus olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵

Anayasa gereği (1982 Anayasası, m.153/6) *yasama, yürütme, yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri* bağlayıcı niteliği bulunan AYM kararları, doğal olarak ülke uygulamasını da değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Anayasa Mahkemesi'nin yarattığı domino etkisinden ulusal mahkeme kararları da etkilenmiş ve bu dönüşüm nihayetinde zihinleri ve anlayışı da değiştirmektedir.

SONUÇ

16. yüzyıl başlarında Batı Avrupa'da sistematikleşmeye başlayan klasik egemenlik anlayışı, bütün dünyayı değiştirmiştir. Özellikle Westphalian Model ile gelinen nokta, devletlerin egemen eşitliğinin söz konusu olduğu ve iç işlerine karışma yasağının ilke kabul edildiği bir uluslararası sistemi doğurmuştur. Dünya Savaşlarına kadar etkili olan bu sistem, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin etkisiyle sorgulanmaya başlanmıştır. ABD Başkanı Franklin Roosevelt tarafından yakılan kıvılcım, yeni bir dünya düzenine giden yolu açmıştır. Dört temel özgürlük temelinde kurulacak yeni dünya özlemi, dünyayı büyük bir dönüşüme uğratmış, klasik egemenlikte büyük kırılmalara sebep olmuştur.

Evrensel ve bölgesel düzlemde oluşturulan uluslararası örgütler, yeni düzeni kuramsallaştırmak amacıyla normatif dayanaklar oluşturmuştur. Bu düzenin hayata geçirilebilmesi için sistemin birer parçası olan devletlere pozitif yükümlülükler yüklenmiştir. Devletler bu yükümlülükleri yerine getirebilmek için, evrensel sisteme uyum sağlama ve iç hukuklarında düzenleme yapma çabasına girişmiştir. Uluslararası hukukun önemli bir aktörü olan Türkiye örneğinde olduğu gibi, yeni sistemin gerektirdiği adaptasyonun sağlanması için Anayasa değişiklikleri yapılmış, uyum yasaları ile mevzuat değiştirilmiştir. Bunlar yargısal mekanizmayı etkileyerek, Mahkeme kararlarını önemli ölçüde dönüşüme uğratmıştır.

¹²⁵ Bilal Turan ve Diğerleri Başvurusu (2), BN.: 2013/2075, KT.:04.12.2013, p.59; Şirin, s.252.

Yeni dünya düzeninin bir parçası olarak uluslararası düzende yer edinmek isteyen devletler tarafından yürütülen adaptasyon süreci, başta ahde vefa ilkesi olmak üzere uluslararası hukukun argümanları kullanılarak yürütülmüştür. Küresel ve bölgesel otoritelerin denetleme mekanizmaları ve raporlarla yeni düzenin kuralları somutlaştırılmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler bazı ülkelerde olumlu sonuçlar doğurmuş olmasına rağmen, bu etki zamanla azalmış ve yeni sistemin Batı merkezci bir anlayışı dayattığı düşüncesi, yeni dünya düzeninin sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Bunun yerine kültürel rölativizmi merkeze koyan anlayışlar öne çıkmaya başlamıştır. Yeni dünya düzeninin üzerinde kurulduğu değerlerin kültürel rölativizm gerekçe gösterilerek tartışmaya açıldığı ve yine bu gerekçelerle yeni dünya düzeninin kurucu aktörlerinin yayımlacı politikalarını hayata geçirdikleri düşüncesi etkili olmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünya, bütün bu değerler konusunda ikna edilerek yeni bir sistem kurulmuşsa da, aynı şekilde bu değerlerin tartışmaya açılması ile birlikte yeni dünya düzeninin de sonuna geldiği anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali: “Bodin’den Hobbes’a Doğru”. Ağaoğulları, Mehmet Ali. (Ed.), Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi (s.401-426) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali: “Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete”. Ağaoğulları, Mehmet Ali (Ed.), Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi (s.319-354) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Akkaya Kia, Rukiye: Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk, 2.Baskı, Beta Basım, İstanbul, 2011.
- Akın, İlhan: Devlet Doktrinleri, Beta Basım, İstanbul, 2013.
- Algan, Bülent: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Aliefendioğlu, Yılmaz Ali: “2001 Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılmasına Getirdiği Yeni Boyut”, Anayasa Yargısı Dergisi, C.19, 2002, s.141-176.
- Amir, Gal: “1648 Or 1948? No Room For Westphalia in the Middle- East”, Journal of European History Law, Vol.9, No.1, 2018, s.99-106.

-
- Anayurt, Ömer: Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Bireysel Başvuru Yolu, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2004.
 - Aybay, Rona: İnsan Hakları Hukuku, 3.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017,
 - Bauman, Zygmunt: Avrupa: Bitmemiş Bir Macera, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
 - Berber, Emre: İnsan Haklarının Yükü: Kültürel ve İdeolojik Çerçeve Eleştirel Bir Değerlendirme, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018.
 - Bond, Martyn: An Introduction to European Convention on Human Rights, Council of Europe, Strasbourg, s.6.
 - Brancourt, Jean Pierre: “Estat’lardan Devlete. Bir Sözcüğün Evrimi”, (Baki Haleva, Pınar Güzelyürek, Çev.), Cemal Baki Akal (Ed.). Devlet Kuramı (s.177-190) içinde, 4.Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
 - Campbell, A. (2006). Positive Obligations under the ECHR: Deprivation of Liberty by Private Actors, *Edinburgh Law Review*, 22(1), 399-412.
 - Coşkun, Vahap: Ulus-Devletin Gelişimi ve Meşruluk Sorunu, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.
 - Croxton, Derek: Westphalia: The Last Christian Peace, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
 - Çalık, Tacettin: “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.24, S.1, 2016, s.69-120.
 - Çatlı, Mehmet: Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri Bağlamında Muktedir/Erkli Demokrasi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019.
 - Doğan, İlyas: İnsan Hakları Hukuku, 2.Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2015.
 - Erdoğan, Mustafa: İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Orion Yayıncılık, Ankara, 2012.
 - Gemalmaz, Mehmet Semih: Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Yayınları, İstanbul, 1997.
 - Gözler, Kemal: Devletin Genel Teorisi, Ekin Yayınevi, Bursa, 2007.
 - Göztepe, Ece: Avrupa Birliği’nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşımı Sorunu, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.

- Gözübüyük, Şeref/ Gölcüklü, Feyyaz: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 11.Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.
- Gross, Leo: “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, American Journal of International Law, C.42, S.1, 1948, s.20-41.
- Gülmez, Mesut: “Gözden Geçirilmiş Avrupa Şartına Uyum Sağlayabilecek Miyiz?”, Çalışma ve Toplum, C.12, S.1, 2007, s. 27-51.
- Gürkan, Ülker: “Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn-i Haldun”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.24, S.1, 1967, s.223-246.
- Hakyemez, Yusuf Şevki: Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004.
- Hammerberg, Thomas: Avrupa’da İnsan Hakları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Hanhimäki, Jussi M.: The United Nations: A Very Short Introduction, New York: Oxford University, 2008,
- Harris, David/ O’Boyle, Michel/ Warbrick, Colin: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku. (Ulaş Karan, Mehveş Bingöllü Kılıcı, Çev.). Avrupa Konseyi Program Ofisi; Ankara: 2013.
- Hobbes, Thomas: Leviathan, (Semih Lim, Çev.), 16.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Hocart, Arthur Maurice: “Krallar ve Danışmanlar”, (Başak Baysal, Barış Erman, Çev.). Cemal Bali Akal (Ed.), Devlet Kuramı (s.71-92) içinde, 4.Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
- İbn-i Haldun: Mukaddime, 1.Cilt, (Arslan Tekin, Yay. Haz., Çev.) İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Jackson, John H.: “Sovereignty- Modern: A New Approach to an Outdated Concept”, American Journal of International Law, Vol.97, 2013, s.782-802.
- Kaboğlu, İbrahim Özden: “2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal- Üstü Etkiden Ulusal Tepkiye”, Anayasa Yargısı Dergisi, C.19, 2002, s.105-118.
- Kalabalık, Halil: İnsan Hakları Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 1999.
- Kapani, Münci: İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- Kapani, Münci: Politika Bilimine Giriş, 35.Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014.

- Larkins, Jeremy: From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics Before Westphalia. The Palgrave Macmillan History of International Thought, London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Machiavelli, Niccolo: Prens. (Alev Tolga, Çev.). Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- Morin, Edgar/ Ceruti, Mauro: Bizim Avrupamız: Çözülüyor mu, Yoksa Başkalaşıma mı Uğruyor?, (Şirin Tekeli, Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Onnekink, David: War and Religion After Westphalia, 1648-1713, Ashgate Publishing Limited, England, 2009.
- Özdemir, Haluk: Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Philpott, Daniel: "Sovereignty: An Introduction and Brief History", Journal of International Affairs, Vol.48, No.2, Transcending National Boundaries, Winter, 1995, s. 353-368.
- Poggi, Gianfranco: Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği, 2.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Rifkin, Jeremy: Avrupa Rüyası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar: "Mutlak Monarşiye Laik Savunma: Tevratın Canavarı Leviathan", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.62, S.3, s.819- 853.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar: Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği, 5.Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar/Boyacı Gümüş, Özgem Tuğçe: "Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı", Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.15, S.1, 2020, s.191-224.
- Sancar, Mithat: "Devlet Aklı" Kısacasında Hukuk Devleti, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Sunay, Reyhan: Tartışılan Egemenlik, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Sunay, Reyhan: Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, Çizgi Yayıncılık, Konya, 2013
- Şenol, Cem: "AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlik Yetkisi Üzerindeki Etkisi", Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.1, S.1, 2012, 259-287.

- Şirin, Tolga: Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı, On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Taşdemir, Fatma: “Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrıma Hakkı”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.18, S.3, 2016, s.644-668.
- Tekinsoy, Özge: “Avrupa Kamu Düzeni Kavramı”, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C.1, S.1, 2011, s.66-79.
- Teschke, Benno: 1648 Söylencesi, 2.Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2017.
- Teziç, Erdoğan: Anayasa Hukuku, 21.Basım, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Türk, Duygu: “Egemen: Devlet”, Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi (s.355-400) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Uygun, Oktay: Devlet Teorileri, 2.Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Ülger, İrfan Kaya: Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002.
- Zabunoğlu, Yahya Kemal: Devlet Kuramına Giriş, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Xenos, Dimitris: The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights. Routledge Publishing, London/ New York, 2013.

Mahkeme Kararları

- AİHM, Al-Seikini and Others v. The United Kingdom, BN. 55721/07, KT. 07.07.2001.
- AİHM, Baka v. Hungary, BN. 20261/12, KT. 23.06.2016.
- AİHM, Bankovic and Others v. Belgium and Others, BN. 52207/99, KT. 12.12.2001.
- AİHM, Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland, BN. 45036/98, KT. 30.06.2005.
- AİHM, Cyprus v. Turkey, BN. 25781/94, KT. 10.05.2001.
- AİHM, Cyprus v. Turkey, BN. 25781/94, KT. 12.05.2014.
- AİHM, Ermankov v. Russia, BN. 43165/10, KT. 07.11.2013.

- AİHM, Handyside v. The United Kingdom, BN. 5493/72, KT. 07.12.1976.
- AİHM, Ivantoc and Others v. Moldova and Russia, BN. 23687/05, KT. 15.11.2011
- AİHM, Issa and Others v. Turkey, BN. 31821/96, KT. 16.11.2004.
- AİHM, Loizidou v. Turkey, BN. 15318/89, KT. 23.03.1995.
- AİHM, Öneriyıldız v. Turkey, BN. 48939/99, KT. 30.11.2004.
- AİHM, Michaud v. France, BN. 12323/11, KT. 06.12.2012.
- AİHM, N.D. and N.T. v. Spain, BN. 8675/15, 8697/15, KT. 13.02.2020.
- AİHM, Neulinger and Shuruk v. Switzerland, BN. 41615/07, KT. 06.07.2010.
- AİHM, Tautkus v. Lithuania, BN. 29474/09, KT. 27.11.2012.
- AYM, Bilal Turan ve Diğerleri Başvurusu (2), BN. 2013/2075, KT. 04.12.2013.
- AYM, Çetin Doğan Başvurusu, BN. 2014/3494, KT. 27.02.2019.
- AYM, Engin Karabaşlar ve Esra Karabaşlar Başvurusu, BN. 2016/4790, KT. 04.07.2019.
- AYM, Erbil Tuşalp Başvurusu, BN. 23.10.2019, KT. 23.10.2019
- AYM, İbrahim Telli Başvurusu, BN. 2016/1085, KT. 12.11.2019.
- AYM, İlhan Cihaner Başvurusu (2), BN. 2013/2014, KT. 30.06.2014.
- AYM, Mustafa Kemal Çelik Başvurusu, BN. 2015/20153, KT. 10.10.2018.
- AYM, Oğulcan Büyükkalkan ve Diğerleri Başvurusu, BN. 2014/17226, KT. 10.01.2018.
- AYM, Orhan Pala Başvurusu, BN. 2014/2983, KT. 15.02.2017, p.24.
- AYM, Tefvik Gayretli Başvurusu, BN. 2014/18266, KT. 25.01.2018.
- AYM, Uğurlu Gazetecilik Basın Yayın Matbaacılık Reklamcılık Ltd. Şti. Başvurusu (2), BN. 26.12.2019, KT. 26.12.2019.
- AYM, Ulvi Bacioğlu Başvurusu, BN. 2015/3175, KT. 10.10.2019.
- AYM, Selçuk Kozağaçlı Başvurusu, BN. 2014/10715, KT. 10.01.2018.

İnternet Kaynakları

- 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (Gümrük Birliği Kararı). (<http://www.mfa.gov.tr/1-95-sayili-ortaklik-konseyi-karari-gumruk-birligi-karari.tr.mfa>, Erişim: 06.10.2020).
- 11 Nolu Protokol ile Değişik İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesine Özüm Cezasının Kaldırılmasına Dair Ek 6 Nolu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, Kanun No: 4913, Kabul Tarihi: 26.06.2013, RG Tarih/ Sayı: 01.07.2003/ 25155. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030701.htm> , Erişim: 08.03.2020).
- “14.7.1965 Tarihli ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu” ile “13.12.1983 Tarihli ve 190 Sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” nin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Kanun No: 4587, Kabul Tarihi: 27.06.2000, RG Tarih/ Sayı: 04.07.2000/ 24099. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000/07/20000704.htm#1>, Erişim: 06.03.2020).
- Alix, Noé/ Agostini, Célia/ Gamet, Cyprien/ Gaspari, Gianluca: “L’existence d’un Ordre Public Corporel”, La Revue des Droits de L’Homme, No.8, 2015, s.1. (<https://journals.openedition.org/revdh/1629?lang=en> , Erişim: 22.11.2021)
- Akadji- Kombe, Jean François: Positive Obligations under the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Strasbourg. (<https://rm.coe.int/168007ff4d+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim:23.11.2021)
- Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Kanun No: 6216, Kabul Tarihi: 30.03.2011, RG Tarih/ Sayı: 03.04.2011/ 27894. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110403-1.htm>, Erişim: 09.03.2020).
- Avrupa Birliği ile İlgili Çalışmaların Eşgüdümüyle İlgili Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, 2019/22, RG Tarih/ Sayı: 17.10.2019/ 30921. (<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/hcdb/20191017-9.pdf>., Erişim: 08.03.2020).
- Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 19 Mart 2001 tarih ve 2001/2129 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG Tarih/ Sayı: 24.03.2001/ 24352 (Mükerrer). (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/03/20010324M1-1.pdf>, Erişim: 06.03.2020).

- Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 23.06.2003 tarih ve 2003/5930 sayılı Bakanlar Kurulu Karar, RG Tarih: 24.07.2003/ 25178 (Mükerrer). (<https://www.ab.gov.tr/59.html>. Erişim: 06.03.2020).
- Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair 10.11.2008 tarih ve 2008/14481 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG Tarih/ Sayı: 31.12.2008/ 27097 (Mükerrer). (<https://www.ab.gov.tr/42261.html>, Erişim: 06.03.2020).
- Avrupa Konseyi, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme, 04.11.1950, Roma. (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, Erişim: 02.03.2020).
- Avrupa Konseyi Statüsü, 05.05.1949, Yürürlük: 03.06.1949. (http://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf, Erişim: 02.03.2020).
- Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Anlaşması, 26 Haziran 1945. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, Erişim:13.10.2020).
- Birleşmiş Milletler, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 20 Kasım 1989. (http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin132.pdf, Erişim: 05.03.2020).
- Birleşmiş Milletler- Diğer Belgeler. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/27-birlesmis-milletler-diger-belgeler/> , Erişim: 23.04.2021).
- Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, 10 Aralık 1948. (<https://tbmm.gov.tr/komisyoin/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, Erişim: 13.10.2020).
- Birleşmiş Milletler Türkiye, Türkiye’de BM Kuruluşları. (<https://turkey.un.org/tr/about/un-entities-in-country>, Erişim: 09.03.2020).
- Bodin, Jean: The Six Books of a Comonweale, (Richard Knolles, Çev.). Impensis G. Bishop, London, 1606, (<https://archive.org/details/sixbookesofcommo00bodi>, Erişim: 10.03.2020).
- Council of Europe, Additional Protocol to the European Social Charter, Strasbourg, 05.05.1998.

(<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a84e>, Erişim: 05.03.2020).

- Council of Europe, Additional Protocol to the European Social Charter Providing for the System of Collective Complaints, Strasbourg, 9.11.1995. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007cdad>, Erişim: 05.03.2020).
- Council of Europe, CODICES. (<http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>, Erişim:09.03.2020):
- Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Rome, 04.11.1950. (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, Erişim: 05.03.2020).
- Council of Europe, European Convention on Social and Medical Assistance, Paris, 11.12.1953. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800637c2>, , Erişim: 05.03.2020).
- Council of Europe, Europe Convention on Action Against Trafficking in Human Beings, Warsaw. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008371d>, Erişim: 05.03.2020).
- Council of Europe, European Cultural Convention, Paris, 19.12.1954. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168006457e>, Erişim: 05.03.2020).
- Council of Europe, European Social Charter, Turin, 1961. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168006b642>, Erişim: 05.03.2020).
- Council of Europe, Protocol Amending the European Social Charter, Turin, 21.10.1991. (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007bd24>, Erişim: 05.03.2020).
- Council of Europe, Protocol No.11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Restructuring the Control Machinery Established Thereby, Strasbourg, 11.05.1994. (https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P11_ETS155E_ENG.pdf, Erişim: 05.03.2020).

- Council of Europe, Venice Commission.
(<https://www.venice.coe.int/webforms/events/>, Erişim: 09.03.2020).
- Encyclopaedia Britannica, San Francisco Conference, 1945
(<https://www.britannica.com/event/San-Francisco-Conference>, Erişim: 22.11.2021)
- Erdoğan, Mustafa: “Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye”, Liberal Düşünce Dergisi.
(<http://www.liberal.org.tr/sayfa/kuresellesme-hukuk-ve-turkiye-mustafa-erdogan,242.php>, Erişim: 28.02.2020).
- European Court of Human Rights: “Positive Obligation”.
([- European Parliament, 2018 Report on Turkey: European Parliament resolution of 13 March 2019 on the 2018 Commission Report on Turkey \(2018/2150\(INI\)\), 13 March 2019. \(\[https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0200_EN.pdf\]\(https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0200_EN.pdf\), Erişim: 08.03.2020\).
- HUDOC, European Court of Human Rights, “Positive Obligation”.
\(\[- Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Kanun No: 6328, Kabul Tarihi: 14.06.2012, RG Tarih/ Sayı: 29.06.2012/ 28338.
\\(<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/1.5.6328.pdf>, Erişim: 08.03.2020\\).
- Katma Protokol. \\(\\[https://www.ab.gov.tr/_119.html\\]\\(https://www.ab.gov.tr/_119.html\\), Erişim: 06.10.2020\\).
- Kişisel Verileri Koruma Kanunu, Kanun No: 6698, Kabul Tarihi: 24.03.2016, RG Tarih/ Sayı: 07.04.2016/ 29677.
\\(<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf>, Erişim: 08.03.2020\\).
- Message to Europeans, The Hague, 10 May 1948.
\\(\\[https://www.cvce.eu/en/obj/message_to_europeans_the_hague_10_may_1948-en-b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bcc8.html\\]\\(https://www.cvce.eu/en/obj/message_to_europeans_the_hague_10_may_1948-en-b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bcc8.html\\), Erişim: 02.03.2020\\).
- Moscow Declaration on Atrocities by President Roosevelt, Mr. Winston Churchill and Marshall Stalin, issued on November 1, 1943,
\\(\\[https://www.cvce.eu/en/obj/moscow_declaration_on_atrocities_1_november_1943-en-699fc03f-19a1-47f0-aec0-73220489efcd.html\\]\\(https://www.cvce.eu/en/obj/moscow_declaration_on_atrocities_1_november_1943-en-699fc03f-19a1-47f0-aec0-73220489efcd.html\\), Erişim: 22.11.2021\\).\]\(https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22positive%20obligation%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22\]}\)](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22positive%20obligation%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]})

- Mulcaire, Camille: “How ‘Westphalian’ is the Westphalian Model?”, E-International Relations, 2014, WEB: <https://www.e-ir.info/2014/02/03/how-westphalian-is-the-westphalian-model/> adresinden 22.09.2020’de alınmıştır.
- OHCHR. The Core International Human Rights Instruments and Their Monitoring Bodies. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/coreinstruments.aspx> , Erişim: 26.06.2021).
- Online Etymology Dictionary, Sovereignty. (<https://www.etymonline.com/search?q=sovereignty>, Erişim: 24.02.2020).
- January 6, 2018 marks the 77th anniversary of Franklin D. Roosevelt’s “Four Freedom” Speech. (<https://www.fdrlibrary.org/four-freedoms>, Erişim: 26.02.2020).
- San Fransisco’da 26 Haziran 1945 tarihinde Yapılmış ve İmzalanmış Olan Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün Onanması Hakkında Kanun, Kanun No: 4801, Kabul tarihi: 15.08.1945, RG Tarih/ Sayı: 24.08.1945/6092. (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf> , Erişim: 13.01.2021).
- Statue of Council of Europe, 05.05.1949, London. (<https://rm.coe.int/1680306052>, Erişim: 02.03.2020).
- TBMM, “Almanya ve Japonya’ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye’nin Katılmasına Dair Karar”, No.1452, RG Tarih/ Sayı: 24.02.1945/5940. (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/karartbmmc027/karartbmmc02701452.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim: 03.12.2020).
- TBMM, Meclis Haber Dergisi, “Partilerarası Komisyon, 51 Maddenin Değiştirilmesi Konusunda Uzlaştı”, Mayıs 2001, Sayı:83, s.4-5. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.sayfa?psayi=83&psayfa=4, Erişim: 08.03.2020).
- TBMM Tutanak Dergisi, 131 inci Birleşim (Olağanüstü), 24.09.2001, C.70, S.737. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c070/tbmm21070131.pdf>, , Erişim: 08.03.2020).
- TBMM Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 3. Yasama Yılı, 135. Birleşim, 28.09.2011. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=6044&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=51 , Erişi: 10.03.2020).

- T.C. Adalet Bakanlığı, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının İlk ve Son Hali. (<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/1982ilkson.pdf>, , Erişim: 08.03.2020).
- T.C. Anayasa Mahkemesi, Görev ve Yetkileri: Bireysel Başvuru. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/>, Erişim: 09.03.2020).
- T.C. Anayasa Mahkemesi, Tarihi: Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/tarihi/4/>, Erişim: 09.03.2020).
- T.C. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, Bireysel Başvuru Kararları, “Pozitif Yükümlülük”, (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?KelimeAra%5B%5D=pozitif+y%C3%BCK%C3%BCml%C3%BCl%C3%BCK>, Erişim: 04.10.2020).
- T.C. Başbakanlık, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, Ankara, 2007. (<https://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>, Erişim Adresi: 08.03.2020).
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği Uyum Süreci Perspektifinden Anayasa Değişikliği Paketi, 9 Nisan 2010. (https://www.ab.gov.tr/files/Bas%C4%B1nMusavirlik/anayasadegisiklikpaketi_abperspektifi.pdf, Erişim: 08.03.2020).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Avrupa Birliği Mevzuatına Uyum Rehberi, 2019, (<https://www.ab.gov.tr/51847.html>, Erişim: 08.03.2020).
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Konseyi, (http://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa, Erişim : 06.03.2020).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Türkiye- AB İlişkilerinin Tarihçesi. (https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, Erişim Adresi: 06.10.2020).
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler 1959-2019. (<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-trkce-ocak2020.pdf>, Erişim Adresi: 06.03.2020).
- The Congress of Europe in The Hague, 7 to 10 May 1948. (<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/7b137b71-6010-4621-83b4-b0ca06a6b2cb/4b311dc0-cbe6-421d-9f9a-3bc8b1b155f6>, Erişim Adresi: 26.02.2020).
- The Council of the European Union, Council Decision of 8 March 2001 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the

Accession Partnership with the Republic of Turkey, 8 March 2001. (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2001.085.01.0013.01.ENG&toc=OJ:L:2001:085:TOC, Erişim: 06.03.2020).

- The Covenant of the League of Nations. (https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp, Erişim: 26.02.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 143 üncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun, Kanun No: 4388, Kabul Tarihi: 18.06.1999, RG Tarih/ Sayı: 18.06.1999/ 23729 (Mükerrer), (https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23729_1.pdf, Erişim: 08.03.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No:334, Kabul Tarihi: 09.07.1961. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>, Erişim: 08.03.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No:4709, Kabul Tarihi: 03.10.2001, RG Tarih/ Sayı:17.10.2001/ 24556 (Mükerrer). (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>, Erişim: 08.03.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No: 5170, Kabul Tarihi: 07.05.2004, RG Tarih/ Sayı: 22.05.2004/ 25469. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040522.htm#1>, Erişim: 08.03.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması hakkında Kanun, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 07.05.2010, RG Tarih/ Sayı: 13.05.2010/ 27580. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>, Erişim: 08.03.2020).
- Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, RG Tarih/ Sayı: 08.12.2001/ 24607. (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm#1>, Erişim: 08.03.2020).
- Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması), 12 Eylül 1963. (https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/AB/ankara_antalasmasi.pdf, Erişim: 06.10.2020).

- United Nations, 1942: Declaration of The United Nations.
(<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1942-declaration-united-nations/index.html>, Erişim: 28.02.2020).
- United Nations, 1944-1945: Dumbarton Oaks and Yalta.
(<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1944-1945-dumbarton-oaks-and-yalta/index.html>, Erişim: 28.02.2020).
- United Nations, Maastricht Guidelines on Violations Economic, Social and Cultural Rights, Maastricht, 22-27 January 2016.
(http://hrlibrary.umn.edu/instreet/Maastrichtguidelines_.html, Erişim: 05.03.2020).
- United Nations, 1943: Moscow and Teheran Conferences.
(<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1943-moscow-and-teheran-conferences/index.html>, Erişim: 28.02.2020).
- United Nations, 5 March 1945: San Francisco- An Invitation.
(<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1944-1945-dumbarton-oaks-and-yalta/index.html>, Erişim: 28.02.2020).
- United Nations, 1941: The Atlantic Charter.
(<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1941-atlantic-charter/index.html>, Erişim: 26.02.2020).
- United Nations, 1945: The San Francisco Conference.
(<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1945-san-francisco-conference/index.html>, Erişim: 28.02.2020).
- United Nations, Charter of the United Nations.
(<https://www.un.org/en/charter-united-nations/>, Erişim: 28.02.2020).
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (UNCHR), Vienna Declaration and Programme of Action, Vienna, 25 June 1993.
(<https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>, Erişim:09.03.2020).
- United Nations, Human Rights Universal Declaration, 10.12.1948.
(<https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, Erişim: 04.03.2020).
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Kanun NO:6458, Kabul Tarihi: 04.04.2013, RG Tarih/ Sayı: 04.04.2013/ 28615.
(<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, Erişim: 08.03.2020).

- World Conference on Human Rights, 14-25 June 1993, Vienna, Austria. (<https://www.ohchr.org/EN/ABOUTUS/Pages/ViennaWC.aspx>, Erişim: 09.03.2020).